

WOJCIECH DZIEDUSZYCKI (Poznań)

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE IMPORTY CERAMICZNE Z KRUSZWICY

W trakcie opracowywania wczesnośredniowiecznej ceramiki kruszwickiej wydzielono szereg grup naczyń, których cechy zarówno technologiczne, jak i morfologiczne sugerowały, że stanowią one bądź okazy importowane, bądź naczynia powstałe pod wpływem obcych impulsów (tab. 1). Większość materiałów pochodzi z II podgrodzia kruszwickiego (stan. 4). Uwzględniono także okazy obcej proveniencji uzyskane w trakcie badań sondażowych i powierzchniowych wczesnośredniowiecznych osad najbliższego zaplecza Kruszwicy. Celem prezentowanego artykułu, będącego jednym z etapów badań nad rozwojem wczesnośredniowiecznej ceramiki kruszwickiej¹, jest też ukazanie różnych możliwości poznawczych tego typu materiałów oraz przedstawienie niektórych zagadnień związanych z problematyką rodzimej wytwórczości garn-carskiej. Badania nad zagadnieniem importów ceramicznych rozwijają się, zwłaszcza w ostatnich latach, zarówno w związku z rozbudową bazy źródłowej, jak i z progresywnymi trendami metodyki prac wykopaliskowych i badaniami nad istotą importu i jego interpretacją kulturową. Nie można tu pominąć dorobku będącego podstawą wielu moich stwierdzeń. Prace nad tymi zagadnieniami rozpoczęte w okresie międzywojennym kontynuowane są nadal i dotyczą zarówno importów ceramicznych z ziem polskich², jak i z obszarów

¹ W. Dzieduszycki, *Z badań nad wczesnośredniowieczną ceramiką kruszwicką*, Sprawozdania PTPN nr 92 za 1974 r. Wydział Historii i Nauk Społecznych, Poznań 1976, s. 4-5.

² J. Kostrzewski, *Rola Wisły w czasach prehistorycznych Polski*. Prz. Arch., t. V, 1933-1934, z. 1, s. 62 i n.; W. Łęga, *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*, Toruń 1930; B. Kostrzewski, *Znaczenie Odry w pradziejach*, Prz. Arch., t. VIII, 1948, z. 2, s. 248 i in.; W. Filipowiak, *Późnolateńskie naczynie graficzne z Januszkowa w pow. inowrocławskim*, Prz. Arch. t. IX, (1949-1952) 1953, z. 2-3, s. 341 i n.; Z. Hilezerówna, *Przyczynki do handlu Polski z Rusią Kijowską*, Prz. Arch., t. IX, 1950, z. 1, s. 8 i n.; W. Szymański, *Kontakty handlowe Wielkopolski w IX-XI wieku*, Poznań 1958, s. 19; J. Żak, *Ceramika typu zachodnio-słowiańskiego w Lilieborqu na Bornholmie*, Sl. Ant., t. VIII, 1961, s. 195 i n.; tenże; *Studia nad kontaktami handlowymi społeczeństw zachodniosłowiańskich ze skandynawskimi od VI do VIII w. n.e.*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1962; tenże, „*Importy*” skandynawskie na ziemiach zachodniosłowiańskich od IX do XI wieku, Poznań 1967; L. Leciejewicz, *Wczesnośredniowieczny Kołobrzeg*, Sl. Ant., t. VII, 1960, s. 307 i n., a także *Początki nadmorskich*

Tabela 1

Zestawienie liczbowo-procentowe naczyń importowanych i powstałych pod wpływem obcych impulsów w Kruszwicy (stan. 4 i stan. 9)*

Grupy Poziomy i chronologia	a. Naczynia importowane												b. Powstałe pod wpływem obcych impulsów		
	A Flaszowate		B Amfora korezaga	C Amforo- flasza	D Kocio- łek	E Grafitowe				F Misa szkli- wiona	G Szkli- wione	H Szkli- wione	Ra- zem	I ₁	I ₂
	A ₁	A ₂				E ₁	E ₂	E ₃	Inne						
6 poł. XI w.						2 (1)	1 (1)	1 (1)	2 (2)				6 (5)	7 (2)	
8 4 ćw. XI w.	1 (1)								1 (1)				2 (2)	14+1** (2+1)	
9 k. XI w. - - 1093 r.														12 (1)	
10 1 poł. XII w.						1 (1)							1 (1)	99 (4)	
11 2 poł. XII w. - pocz. XIII w.				4 (1)	14 (1)					5 (1)	3 (3)	1 (1)	27 (7)		
12 1 poł. XIII w.		2 (2)	1 (1)										3 (3)		8 (2)
Suma naczyń	1 (1)	2 (2)	1 (1)	4 (1)	14 (1)	3 (2)	1 (1)	1 (1)	3 (3)	5 (1)	3 (3)	1 (1)	39 (18)	132 (10)	8 (2)
%	16,7%		5,5%	5,5%	5,5%	38,9%				5,5%	11,2%	11,2%	100%		

* 1 - liczba ułamków, (1) - liczba naczyń, ** - łącznie z naczyniem ze stan. 9.

północno i zachodnioeuropejskich³, południowych⁴ oraz wschodnich i południowo-wschodnich⁵. Należy także wspomnieć o opracowaniach pośrednio wiążących się z omawianą tu problematyką, np. z zakresu szklarstwa⁶, numizmatyki⁷ i innych działów. Definiując pojęcie importu przyjęto ustalenia J. Żaka⁸, w świetle których importy ceramiczne nabierają szczególnego znaczenia, zwłaszcza rozpatrywane w kontekście złożonych problemów struktury gospodarczej wczesnośredniowiecznych aglomeracji miejskich (tab. 2).

Ceramika importowana pojawia się na naszych ziemiach, poczynając co najmniej od okresu halsztackiego⁹. Import ten związany m. in. ze szlakiem

miast na Pomorzu Zachodnim, Wrocław—Warszawa—Kraków 1962; W. Hensel, *Stowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, Warszawa 1965; W. Hensel, A. Broniewska, *Starożytna Kruszwica*, Wrocław 1961; A. Cofta-Broniewska, *Kruszwica w starożytności i wczesnym średniowieczu w: Kruszwica. Zarys monograficzny*, Toruń 1965, s. 99 i n.; J. Łodowski, *Uwagi o wczesnośredniowiecznej ceramice grafitowej z terenu Śląska*, Sl. Ant., t. 8, 1966, s. 110 i n.; W. Hołubowicz, *Garncarstwo wczesnośredniowieczne Słowian*, Wrocław 1965, s. 38 i n.; J. Kaźmierczyk, *Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu*, II, Wrocław—Warszawa—Kraków 1970, s. 299 i n.; K. Musianowicz, *Drohiczym we wczesnym średniowieczu*, Materiały Wczesnośredniowieczne, t. VI, 1969, s. 7 i n.; M. Dekówna, *Znaleziska wczesnośredniowiecznej ceramiki zachodnioeuropejskiej na Pomorzu*, Arch. Polski, t. XVIII, 1973, z. 1, s. 167 i n.

³ H. A. Knorr, *Die slawische Keramik zwischen Elbe und Oder*, Lipsk 1937; Jahnkuhn, *Haithabu. Eine germanische Stadt der Frühzeit*, Neumünster 1937; H. Arbmán, *Schweden und das karolingische Reich*, Stockholm 1937, tegoż, *Birka sveriges äldsta Handelsstad*, Stockholm 1939, a także *Birka I. Die Gräber*, Uppsala 1940; D. Seeling, *Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik in Schweden*; Stockholm 1955; U. Lobbedey, *Untersuchungen mittelalterlicher Keramik vornehmlich aus Südwestdeutschland*, Berlin 1968; E. Schuldt, *Slawische Keramik in Mecklenburg*, Berlin 1956; tegoż *Slawische Töpferei in Mecklenburg*, Schwerin 1964; W. Hübener, *Die Keramik von Haithabu*, Neumünster 1953; J. Herrmann (red.), *Die Slawen in Deutschland*, Berlin 1970, J. Kappel, *Eine Graphittonscherbe aus Aquilein*, Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte, Neumünster 1968, s. 83 i n.

⁴ Z. Vaňa, *Lahvovité tvary v západoslovanské keramice*, Památky Archeologické, XLVII, 1956, s. 105 i n.; tenże, *Die Keramik der slawischen Stämme in Ostdeutschland*, Vznik a počátky Slovanů, t. III, 1960; J. Neustupný, *Príspevek k datování hradištní keramiky v Polabí*, Sl. Ant., t. I, 1948, s. 397 i n.

⁵ Т. И. Макарова, *Поливная посуда. Из истории керамического импорта и производства древней Руси*, Археология СССР, Е - 1 - 38, 1967; П. Дякопу, *К вопросу о глиняных котлах на территории РНР*, Dacia, NS t. VIII, s. 294 i n.

⁶ S. Tabaczyński, *Z badań nad wczesnośredniowiecznymi skarbami srebrnymi Wielkopolski*, Wrocław 1958; R. Kiersnowski, *Pieniądz kruszcowy w Polsce wczesnośredniowiecznej*, Warszawa 1960, S. Suchodolski, *Początki mennictwa w Europie Środkowej, Wschodniej i Północnej*, Wrocław 1971.

⁷ J. Olezak, *Wytwórczość szklarska na terenie Polski we wczesnym średniowieczu*, Studia z dziejów rzemiosła i przemysłu, t. 8, Wrocław—Warszawa—Kraków 1968; J. Olezak i E. Jasiewiczowa, *Szklarstwo wczesnośredniowiecznego Wolina*, Szczecin 1963; M. Dekówna, *Naczynia szklane obcego pochodzenia na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu (X w. — połowa XIII w.)*, Sl. Ant., t. IX, 1962, s. 219 i n.

⁸ J. Żak, *Z teorii „importu” wczesnofeudalnego*, Arch. Polski, t. VII, 1962, s. 135 i n., a także *„Importy” skandynawskie...*, (część syntetyczna), s. 8 i n.

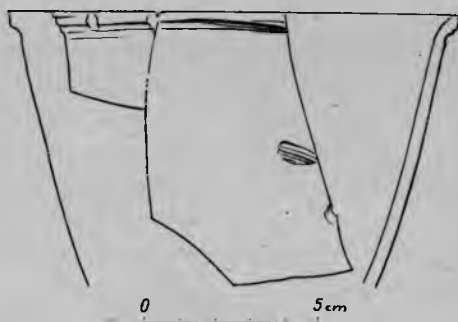
⁹ Zob. T. Malinowski, *Badania grodziska kultury łuzycyckiej w Komorowie, pow.*

Występowanie grup ceramiki importowanej i powstałej pod wpływem obcych impulsów we wczesnośredniowiecznych ośrodkach miejskich

Grupy naczyń Ośrodki z w/w ceramiką	a Naczynia zachodnio i północno- europejskie				b Powstałe pod wpły- wem impul- sów zachod- niopomor- skich	c Południowe			d Południowo-wschodnie				Razem			
	1 Pings- dorf	2 szkli- wione	3 ze słonińca	4 na nóżkach		6 fla- sze	7 gra- fitowe	8 szkli- wione (misy)	9 amfo- ry (kor- czagi)	10 dzba- ny	11 ko- ciolki	12 szkli- wione				
					5 Grupa I											
1. Wolin	×		×										2×			
2. Szczecin			×										1×			
3. Kołobrzeg		×											1×			
4. Gdańsk	×	×		×	×	×		×					6×			
5. Santok													1×			
6. Kruszwica		×			×	×	×	×	×	×			8×			
7. Gniezno					×	×	×		×				4×			
8. Poznań					×	×	×						3×			
9. Łęczyca					×	×							2×			
10. Sieradz					×	×							2×			
11. Czersk					×	×							2×			
12. Sandomierz						×		×					2×			
13. Kraków						×	×	×					3×			
14. Cieszyn						×	×						2×			
15. Opole			×			×	×					×	5×			
16. Wrocław						×	×		×			×	4×			
17. Legnica						×	×		×				3×			
Frekwencja	2×	3×	3×	1×	7×	14×	8×	1×	6×	3×	1×	2×	51×			

Ryc. 1. Kruszwica, stan. 4. Toczony pucharek z okresu wpływów rzymskich

Fig. 1. Kruszwica, site 4. Coupe faite au tour, de la période des influences romaines



bursztynowym przybrał na sile w okresie wpływów rzymskich. Z okolicy Kruszwy znane są z tego czasu okazy ceramiki *terra sigillata*, m. in. z pobliskich Lachmirowic. Pochodzą one z pracowni Lezoux w Galii, Westerdorf w Bawarii, Reinzabern w Nadrenii i datowane są na 2 poł. II w.n.e.¹⁰ Również w samej Kruszwy znaleziono głęboki, toczony pucharek (ryc. 1) wykonany z tłustej, pomarańczowej gliny ze śladami czerwonego werniksu (?) wewnątrz¹¹. Okaz ten jest jeszcze jednym dowodem intensywnej wymiany handlowej związanej z kujawskim odcinkiem szlaku bursztynowego.

I. CECHY TECHNOLOGICZNE — MORFOLOGICZNE CERAMIKI IMPORTOWANEJ I POWSTAŁEJ POD WPŁYWEM OBCYCH IMPULSÓW, JEJ ZWIĄZKI CHRONOLOGICZNO-PRZESTRZENNE I GENEZA

Ceramika importowana

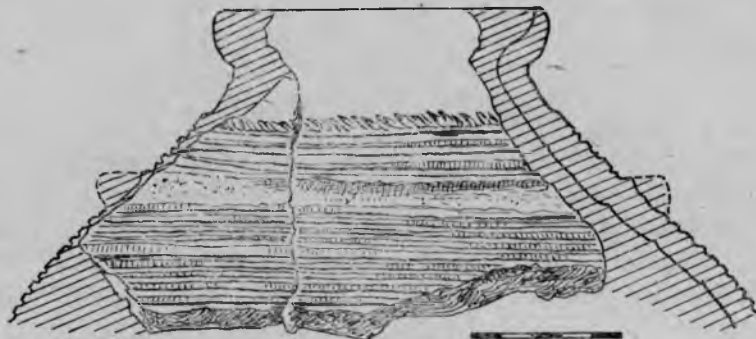
Grupa A — reprezentowana jest przez fragmenty naczyń flaszowatych dwóch odmian: A₁ — naczynie z 8 poziomu osadniczego (4 ćwierć XI w.), A₂ — dwa naczynia z 12 poziomu osadniczego (1 połowa XIII w.). Analogią

Szamotoły, w latach 1970 i 1971, Spraw. Arch., t. XXV, 1973, s. 91, ryc. 5c. W obiekcie tym, datowanym na okres HaD, odkryto po raz pierwszy na terenie ziem polskich fragment naczynia kultury bylańskiej.

¹⁰ B. Zielonka, *Rejon Gopła w okresie późnolatańskim i rzymskim*, Fontes Arch. Posn., t. XX, (1969) 1970, s. 161 i n. Zob. też B. Rutkowski, *Terra sigillata znaleziona w Polsce*, Wrocław 1960, s. 66 - 67, poz. 88 - 92, jak też tego autora: *Chronologia rzymskich importów ceramicznych w Polsce*, Wiad. Arch., t. XXX, 1964, s. 75 i n., K. Majewski, *Importy rzymskie w Polsce*, Warszawa—Wrocław 1970, s. 27 i n.

¹¹ Naczynie to odkryto na złożu wtórnym na stan. 4. O pokrywaniu naczyń farbą, werniksem itp., wspomina m.in. J. Wielowiejski, *Przemiany gospodarczo-społeczne u ludności południowej Polski w okresie późnolatańskim i rzymskim*, Materiały Starożytne, t. VI, 1960, s. 110 (*terra sigillata* pokryta brązową farbą z pieca garncarskiego z Nowej Huty-Pleszowa), a także G. Kuraszkiewicz, *Ceramika naczyniowa w: Novae — Sektor Zachodni 1972*, Poznań 1975, s. 115 i n. (m. in. ceramika barbotine pokrywana czerwonym werniksem). Składam tu także podziękowania doc. drowi B. Rutkowskiemu za cenne rady przy opracowywaniu omawianego naczynia.

do naczynia odmiany A_1 jest okaz z Gniezna (warstwa VIII)¹². Dalsze nawiązania widzimy na terenie Czech (naczynie z Židovic)¹³, a generalnie z grupą Ib (naczynie z Mostu) bądź grupą IIg Z. Váňi (Zabrušany, Všerdy)¹⁴. Nie wykluczamy również nawiązań do naczyń wolińskich (o zawężonym wylocie, dwustożkowatych, zdobionych ornamentyką plastyczną)¹⁵. Brak listwy na zalomie okazu kruszwickiego pozwala przypuszczać, iż posiadało ono jednak



Ryc. 2. Kruszwica, stan. 4. Naczynie faszowate odmiany A_1 (8 poziom osadniczy, 4 ćw. XI w.)

Fig. 2. Kruszwica, site 4: Vase en forme de bouteille, variété A_1 (niveau d'habitat 8, 4^e quart du XI^e siècle)

brzusiec zaokrąglony (ryc. 2). Do odmiany A_2 (ryc. 3, 2, tab. 3) zaklasyfikowano okazy, z których jeden wykonany został z białej glinki, przypominającej surowiec małopolskiej ceramiki tzw. białej. Brak szyjki naczynia nie pozwala wprawdzie na szukanie ścisłych analogii, lecz przypuszczamy, że nawiązuje ono do grupy Id Z. Váňi, (Hoštka, Litochovice)¹⁶. Drugi okaz zbliżony jest do naczynia odkrytego w Czersku (XII - XIII w.)¹⁷ oraz w Łęczycy (XII - XIII w.)¹⁸. Przyjmuje się, że naczynia faszowate powstały z form postantycznych prowincji naddunajskich, bądź też pod wpływem oddziaływań bi-

¹² W. Hensel, *Ceramika z grodów piastowskich w Gnieźnie w: Gniezno w zaraniu dziejów (od VIII do XIII wieku) w świetle wykopalisk*, Poznań 1939, tabl. LXXX : 10, zob. też W. Szymański, *Kontakty*, s. 48.

¹³ M. Zápotocký, *Slovanské osídlení na Litoměřicku*, Památky Archeologické t. LVI, 1965, ryc. 97, 9.

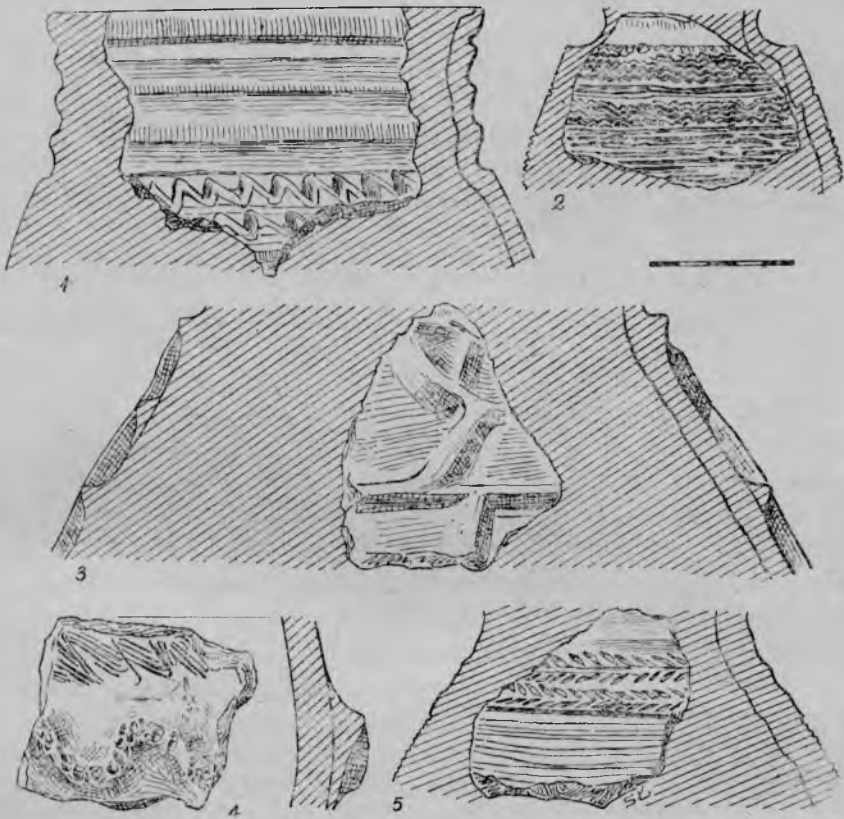
¹⁴ Z. Váňi, *Lahvovité tvary...*, ryc. 4, 13, 1, 2.

¹⁵ K. A. Wilde, *Die Bedeutung der Grabung Wollin 1934*, Hamburg 1953, zestawienie Ib.

¹⁶ Z. Váňi, *Lahvovité tvary*, ryc. 3 : 4, M. Zápotocký..., op cit., ryc. 71, 1.

¹⁷ J. Rauhutowa, S. Suchodolski, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Czersku, pow. Piaseczno za lata 1963 i 1964*, Spraw. Arch., t. XVII, 1966, ryc. 10 g.

¹⁸ L. Gabałówna, *Ceramika z XII i XIII wieku z grodziska łęczyckiego*, Studia Wczesnośredniowieczne, t. III, 1955, tabl. 118, 1.



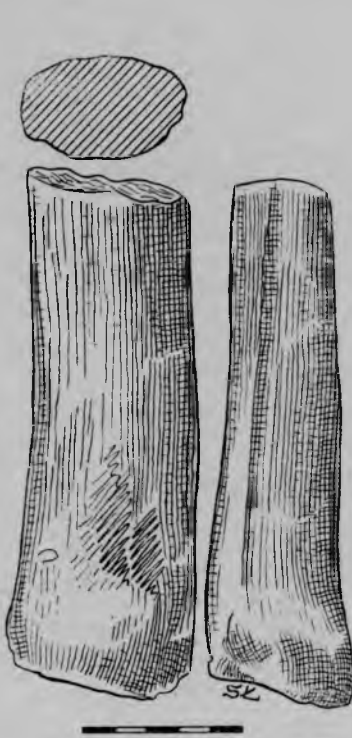
Ryc. 3. Kruszwica, stan. 4: 1 — amfora — faszka grupy C (11 poziom osadniczy 2 poł. XII w. — pocz. XIII w.), 2 — naczynie faszkowe odmiany A₂ (12 poziom osadniczy, 1 poł. XIII w.), 3 — fragment naczynia grupy I (6 poziom osadniczy, ok. poł. XI w.), 5 — fragment naczynia faszkowego odmiany A₂ (12 poziom osadniczy 1 poł. XIII w.), Kruszwica, stan. 9, 4 — fragment naczynia grupy I (2 poł. XI w.)

Fig. 3. Kruszwica, site 4: 1 — amphore — flacon, groupe C, (niveau d'habitat 11, seconde moitié du XII^e siècle — début du XIII^e), 2 — vase en forme de bouteille, variété A₂, (niveau d'habitat 12, première moitié du XIII^e siècle), 3 — fragment d'un vase du groupe I (niveau d'habitat 6, vers le milieu du XI^e siècle), 5 — fragment d'un vase en forme de bouteille, variété A₂ (niveau d'habitat 12, première moitié du XIII^e siècle), Kruszwica, site 9, 4 — fragment d'un vase du groupe I (seconde moitié du XI^e siècle)

zantyjskich¹⁹. Na ziemiach polskich występują one zwłaszcza na Śląsku, Mazowszu i w Małopolsce. Znamy je również z Wielkopolski i Pomorza (Gdańsk)²⁰. Część z nich w późniejszych okresach wytwarzali być może rodzimi rękodzielnicy.

¹⁹ W. Hensel, *Słowiańszczyzna...*, s. 330, Z. Váňa, *Lahvovité tvary*, s. 105 i n.

²⁰ B. Lepówna, *Garncearstwo gdańskie w X - XIII w.*, Gdańsk wczesnośredniowieczny, t. 8, 1968, s. 41, 243 - 244, ryc. 41, a, b.



Ryc. 4. Kruszwica, stan. 4. Fragment uchwyty amfory korczagi (12 poziom osadniczy, 1 poł. XIII w.)

Fig. 4. Kruszwica, site 4. Fragment d'une anse d'amphore du type „korczaga” (niveau d'habitat 12, première moitié du XIII^e siècle)



Ryc. 5. Kruszwica, stan. 4. Naczynie grupy D (11 poziom osadniczy, 2 poł. XII w., pocz. XIII w.)

Fig. 5. Kruszwica, site 4. Vase, groupe D (niveau d'habitat 11, seconde moitié du XII^e siècle, début du XIII^e)

Grupa B — reprezentowana jest przez ułamek (uchwyt) amfory — korczagi, odkryty w 12 poziomie osadniczym z 1 połowy XIII w. (ryc. 4, tab. 3). Amfory-korczagi znajduwane na ziemiach polskich uważa się za import ceramiczny z Rusi, wytwarzany bądź w pracowniach bizantyjskich, bądź też ruskich pod wpływem oddziaływań bizantyjskich. W Polsce pojawiają się w XII — pocz. XIII w. i występują zarówno w strefie południowej (Sandomierz, Kraków, Opole, Wrocław), jak i północnej (Gdańsk)²¹. Dużą liczbę amfor odkryto zwłaszcza w grodach o zmiennej przynależności państwowej (Drohiczyn, Czermno czy Przemyśl)²².

Grupa C — reprezentowana jest przez fragment naczynia z 11 poziomu

²¹ M. Dekówna, *Znaleziska wczesnośredniowiecznej...*, s. 179, ryc. 4 (mapa występowania).

²² M. Dekówna, *op. cit.*, s. 179.

osadniczego (2 poł. XII w. — początek XIII w.). Jest to forma o baniastym brzuścu z szyjką zdobioną ornamentem plastycznym (ryc. 3, 1; tab. 3). Ze względu na swe cechy morfologiczne okaz ten uznano za formę amforo-flaszy. Bliskie analogie do niego znajdujemy wśród ceramiki z osady w miejscowości Jeziorka (stan. 2) na Ukrainie datowanej na XII - XIII w.²³ Na ziemiach polskich zbliżone okazy znamy z Sandomierza (stan. 3) z 2 połowy XIII w.²⁴

Forma tych naczyń przypuszczalnie powstała na pograniczu oddziaływań wschodnich (ruskich) i zachodnich (polskich), w XI w. lub raczej w 1 połowie XII w. W ogólnych założeniach nawiązuje do wcześniejszych okazów z ziem polskich. Oddziaływania wschodnie widoczne są w ornamentyce plastycznej naczynia, która być może stanowi naśladownictwo silnie żeberkowanych cylindrycznych szyjek korczag, który to ornament występuje także u niektórych grup naczyń flaszowatych na południu (np. z grodu w Starej Kouřimi, Hoštce okr. Litoměřice Preliču okr. Slany)²⁵ oraz w Krakowie²⁶. Być może żeberkowanie to na naszych ziemiach przybrało postać trójkątnych listewek (Sandomierz). Uważamy, że okaz kruszwicki przybył na teren Kujaw najprawdopodobniej, jeśli nie z samej Rusi, to z pogranicza polsko-ruskiego.

Grupa D — reprezentowana jest przez naczynie z II poziomu osadniczego (2 poł. XII w. — pocz. XIII w.). Jest to forma o esowatym profilu (tab. 3, ryc. 5), posiadająca w lejkowato wychylonym brzegu dwa pionowo przekłute blisko siebie umieszczone otwory — uszka służące do zawieszania. Mamy więc tu do czynienia z kociołkiem glinianym. Ta forma naczyń wiązana jest zazwyczaj z ludami koczowniczymi z terenów Azji, Europy wschodniej i południowej²⁷. Znane kotły gliniane różnią się jednak zasadniczo od okazu kruszwickiego, tym niemniej posiadają one charakterystyczne naprzeciwległe wypustki z otworami do przeciągania sznura lub rzemienia. Z ziem polskich, jak na razie, nie znamy analogicznych do kruszwickiego naczynia z pionowo przekłutymi otworami w części brzegowej. Pod względem innych cech morfologicznych okaz ten zbliżony jest do tzw. archaicznej ce-

²³ L. Rauhut, *Wczesnośredniowieczne materiały z terenów Ukrainy w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie*, Materiały Wczesnośredniowieczne, t. V, 1960, s. 230, tabl. V, 5.

²⁴ E. Gąssowska, *Uwagi o chronologii i typologii wczesnośredniowiecznej ceramiki z Sandomierszczyzny*, Światowit, t. XXVII, 1967, tabl. 1 : 2 (chata 18); J. Gąssowski, *Materiały do osadnictwa wczesnośredniowiecznego Sandomierszczyzny*, Materiały Wczesnośredniowieczne, t. VI, 1969, ryc. 121 : a (jama 51).

²⁵ Z. Vaňša, *Lahovité tvary...*, ryc. 9 : 1, 1 : 4, 17 : 5, jak też M. Šolle, *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechach*, Praha 1966, ryc. 61 : 9, A, zob. też W. Hensel, *Słowiańszczyzna...*, s. 330.

²⁶ A. Żaki, *Sprawozdanie z prac archeologicznych na Wawelu w 1954 roku*, Spraw. Arch., t. II, 1956, ryc. 1a.

²⁷ П. Дякону, *op. cit.*, (ryc. 1, 2, 4); С. А. Плетнева, *Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях*, Матерялы и исследования по археологии СССР, nr 62, 1958, s. 212 i n.; K. Dąbrowski T. Nagrodzka-Majchrzak, E. Tryjarski, *Hunowie europejscy, Protobułgarzy, Chazarowie, Pieczyngowie*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1975, s. 491, i n., ryc. 6.

Zestawienie cech technologiczno-morfologicznych ceramiki importowanej i powstałej pod wpływem obcych impulsów odkrytej w Kruszwicy.

Grupy i odmiany	Morfologia naczyń	Cechy technologiczno-techniczne	Wymiary	Ornamentyka	Występowanie	Uwagi
a) Ceramika importowana						
A ₁ ryc. 2	Flaszowate, o zawężonym wylocie, ukośnie wychylnym krótkim brzegu, baniastym brzuścu	domieszka — 0,10 cm, grubość ścianek < 1,0 cm, całkowicie obtaczane	ø brzegu — 11 cm ø n. w. b. — ok. 26 - 27 cm	żłobki dookolne, pas odcisków listwa plastyczna	poziom 8 — 4 éw. XI w.	1 naczynie
A ₂ ryc. 3 : 2	Flaszowate	wykonane z białej glinki, domieszka — 0,10 cm, grubość ścianek — 0,80 cm, całkowicie obtaczane	n.w.b. — 11 cm	żłobki dookolne, linia falista, odciski	poziom 12 — 1 poł. XIII w.	1 naczynie
ryc. 3 : 5	Flaszowate	domieszka — 0,10 cm, szorstka powierzchnia, grubość ścianek — do 1,0 cm, całkowicie obtaczane		żłobki dookolne, pasy odcisków (jodełkowato ułożonych)		1 naczynie
B ryc. 4	Amfora korezaga (fragment uchwyty)	barwa różowa, glina bez domieszki, odciski traw	zachowana długość: 16 cm przekrój owalny: 5,0 × 30 cm 5,50 × 4,50 cm		poziom 12 — 1 poł. XIII w.	1 naczynie
C ryc. 3 : 1	Amforo-flasza, o cylindrycznej szyjce i baniastym brzuścu	domieszka — 0,10 cm, grubość ścianek — 1,0 cm doskonały wypał, całkowicie obtaczane	ø brzegu — 15 cm	na szyjce-trójkątne listewki, brzusięc-linia falista, żłobki dookolne	poziom 11 — 2 poł. XII w. -pocz. XIII w.	1 naczynie

Grupy i odmiany	Morfologia naczyń	Cechy technologiczno-techniczne	Wymiary	Ornamentyka	Występowanie	Uwagi
D ryc. 5	Kociołek (?) o m. w. esowatym profilu, zawężonym wylocie i ukośnie ustawionym brzegu. W brzegu 2 zachowane otwory (0,30 - 0,50 cm)	domieszka 0,10 cm, grubość ścianek pow. 1,0 cm, całkowicie obtaczane	ø brzegu — 8,7 cm h — 15 cm n.w.b. — 12,4 cm ø dna — 8 cm	z wielokrotnioną linią falistą wykonaną grzebieniem, poniżej ostro zakończona linia falista wykonana rylcem	poziom 11 — 2 poł. XII w. — pocz. XIII w.	1 naczynie na dnie nie zidentyfikowany bliżej znak (krzyż (?))
E ₁ ryc. 6 : 1	Naczynia grafitowe szerokootworowe, esowaty profil, o ukośnie ustawionym brzegu	glina z przewagą domieszki drobnziarnistego grafitu, grubość ścianek do 1,0 cm, całkowicie obtaczane		pasma linii falistych	poziom: 6 — poł. XI w. 10 - 1 poł. XII w.	1 naczynie 1 naczynie
E ₂ ryc. 6 : 2	Donicowate o szerokim i grubym prostokątnym brzegu	glina z mniejszą zawartością grafitu grubziarnistego (0,10 - 0,20 cm), grubość ścianek — pow. 1,0 cm, całkowicie obtaczane			poziom 6 — poł. XI w.	1 naczynie
E ₃ ryc. 6 : 3	Małe, donicowate o zawężonym brzegu i ostro zaznaczonym brzuścu	glina z dużą zawartością drobnziarnistego grafitu		żłobek dookołny i listwa plastyczna	poziom 6 — poł. XI w.	1 naczynie
F ryc. 8 : 3, 6	Misa szklwiona na nóżce	z białej glinki bez domieszki (fajans!), cienkościennie, grubość ścianek poniżej — 0,60 cm toczona		pasma beżowego szklwa, spirale wykonane płynnym złotem	poziom 11 — poł. XII w. — pocz. XIII w.	1 naczynie

Grupy i odmiany	Morfologia naczyń	Cechy technologiczno-techniczne	Wymiary	Ornamentyka	Występowanie	Uwagi
G ryc. 8 : : 1, 2, 4 ryc. 8 : 2	Fragmety naczyń szklonych ciemnozielonym szklivem. W tym: 1 naczynie o prostym brzegu i ukośnie ściętej krawędzi	glina z domieszką niekiedy < 0,10 cm, grubość ścianek do 0,20 - 0,30 cm		listewki plastyczne, żłobki dookolne	poziom 11 - 2 poł. XII w. - pocz. XIII w.	2 naczynia
H ryc. 8 : 5	Brzusiec naczynia szklionego jasnozielonym szklivem	glina z domieszką poniżej 0,10 cm, cienkościennie (grubość ścianek poniżej 0,60 cm)		żłobki dookolne	poziom 11 - 2 poł. XII w. - pocz. XIII w.	1 naczynie
b) Naczynia powstałe pod wpływem obcych impulsów						
I ₁ ryc. 9, 10	a) Z baniastym brzuścem i cylindryczną szyjką b) O brzuścu z zaznaczonym ostrym załomem	domieszka: 0,10 - 0,20 cm grubość ścianek pow. 1,0 cm, powierzchnia powleczone w-wą tłustej glinki o barwie kremowej, całkowicie obtaczane	Ø brzegu do 27,0 cm h-50-60 cm n.w.b. - 49,3 - 53,0 cm Pojemność: * 15 - 16 litrów	ornamentyka plastyczna: 4 motywy złożone z listw plastycznych, linii falistych, pasm żłobków dookolnych	poziomy: 6 - poł. XI w. 8 - 4 ćw. XI w. 9 - k. XI w. 1093 r. 10 - 1 poł. XII w.	stan. 4 2 naczynia 2 naczynia 1 naczynie 4 naczynia stan. 9, 1 naczynie (2 poł. XI w.)
I ₂ ryc. 11	Z baniastym brzuścem i cylindryczną szyjką	domieszka: 0,10 - 0,20 cm grubość ścianek powyżej 1,0 cm, szorstka powierzchnia, całkowicie obtaczane	Ø brzegu - 17,2 cm h-40 - 45 cm n.w.b. - 34,3 cm pojemność: 5 - 8 litrów	listwy plastyczne, linie faliste wykonane grzebieniem	poziom 12 - 1 poł. XIII w.	2 naczynia

Skróty: Ø - średnica brzegu, h - wysokość naczynia, n.w.b. - największa wydłóś brzuśca.

ramiki małopolskiej (grupy II b, c, III)²⁸. Bliską analogię do naszego okazu stanowi naczynie z osady w Dridu w południowej Muntenii (Rumunia) datowanej na IX - XI w.²⁹ posiadające pionowe otwory w części brzegowej. Podobne naczynia odkryto także i na terenie Bułgarii³⁰. Kociołki gliniane z trójkątnymi uchami pionowo przekłutymi znamy z terenów Europy zachodniej i północnej (Birka, Haithabu, Niemcy). Przyjmuje się, że wyrabiano je na wzór kociołków metalowych³¹. Prawdopodobniejsze jest jednak łączenie naczynia kruszwickiego z południowo-wschodnią strefą kulturową.

Grupa E — reprezentowana jest przez fragmenty naczyń wykonanych z gliny z domieszką grafitu (7 sztuk). Większość z nich odkryto w 6 poziomie osadniczym (ok. poł. XI w.). Pojedyncze fragmenty wystąpiły także w 8 (4 ćw. XI w.) i 10 poziomie osadniczym (1 poł. XII w.). Wśród naczyń grafitowych wydzielono trzy odmiany: E₁ — naczynia szerokootworowe, o esowatym profilu (ryc. 6, 1, tab. 3), wykonane z gliny z dużą domieszką drobnoziarnistego, metalicznego grafitu, E₂ — grubościennie formy donicowate (ryc. 6, 2), z gliny o mniejszej zawartości grafitu i to gruboziarnistego, E₃ — mniejsze naczynie donicowate (ryc. 6, 3), o wysokim żalowie brzuśca podkreślonym listwą plastyczną, z gliny o dużej zawartości drobnoziarnistego grafitu. Z innych, bliżej nie zidentyfikowanych morfologicznie naczyń odkryto, nie zdobione grubościennie brzuśce (poziom 6 i 8) i słabo wyodrębnione (ryc. 6, 4) wykonane z podobnego surowca, co i odmiana E₃. Pod względem morfologicznym odmiana E₁ nawiązuje do naczyń z Opola-Ostrówka (poł. XIII w.)³² i Żłinic k. Opola (XI w.)³³. Odmiana E₂ — do form z Opola-Ostrówka (1 poł. XIII w.)³⁴ do okazu z Cieszyna³⁵, Wrocławia-Starego Miasta (XIII w.)³⁶. Zbliżone jest też naczynie z Libušina (koniec IX - X/XI w.)³⁷. Odmiana E₃

²⁸ A. Żaki, *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1974, ryc. 129 a, b, ryc. 132, s. 180 i n.

²⁹ E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a popurului român*, București 1967, tabl. XVII, 1.

³⁰ Л. Дончева-Петкова, *Средневековни глинени съдове с вътрешни уши*, Археология, XIII, 1971, s. 32 i n., ryc. 1, 2.

³¹ H. Arbmán, *Birka...*, tabl. 248 : 4, 5, tabl. 218 : 1, 2. W. Hübener, op. cit., tabl. 4 : 74 - 76, 80, U. Lohbedey, op. cit., tabl. 27, 7; D. Seeling, op. cit., tabl. 51, 1 - 5, 52, 1 - 7. Niekiedy ucha tych kociołków wykonywano z drutu i łączono z glinianym naczyniem, zob. D. Seeling, op. cit., ryc. 48, 18.

³² J. Lodowski, op. cit., ryc. 2.

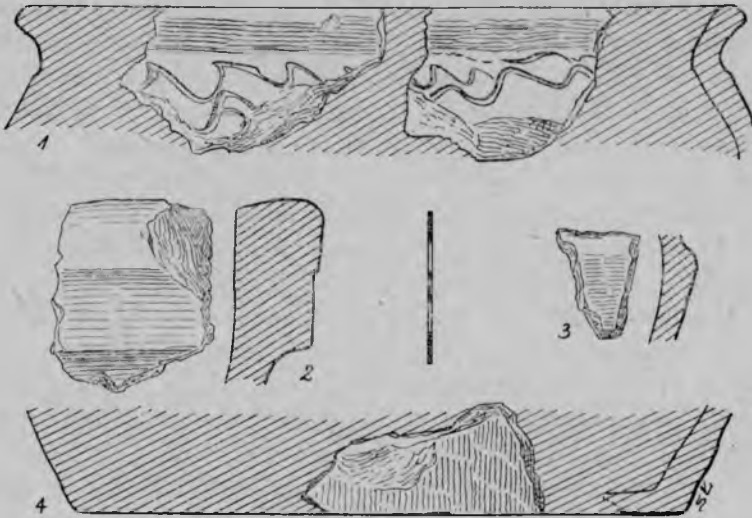
³³ J. Kaźmierczyk, *Z badań nad grodami i miastami wczesnego średniowiecza na Śląsku*, Arch. Polski, t. X, 1968, z. 2, ryc. 8.

³⁴ J. Lodowski, op. cit., ryc. 1, j, k. W Kruszwicy, podobnie jak w Opolu i na Morawach naczynia te powleczone były po zewnętrznej stronie gliną bez domieszki grafitu, J. Lodowski, op. cit., s. 122.

³⁵ A. Kietlińska, *Gród wczesnośredniowieczny na Górze Zamkowej w Cieszynie w świetle badań w latach 1949 - 1954*, Materiały Wczesnośredniowieczne, t. V, 1960, tabl. I, 27.

³⁶ J. Kaźmierczyk, *Wrocław lewobrzeżny...*, ryc. 87, b.

³⁷ Z. Vaňša, J. Kabát, *Libušin. Výsledky výzkumu časně středověkého hradiště v letech 1949 - 52, 1956 a 1966*, Památky Archeologické, t. LXII, 1971, nr 1, ryc. 57.



Ryc. 6. Kruszwica, stan. 4. Naczynia grafitowe grupy E: 1 — odmiana E₁, 2 — odmiana E₂, 3 — odmiana E₃, 4 — dno naczynia grafitowego. Wszystkie fragmenty z 6 poziomu osadniczego, z ok. poł. XI w.

Fig. 6. Kruszwica, site 4. Vases en graphite groupe E: 1 — variété E₁, 2 — variété E₂, 3 — variété E₃, 4 — fond d'un vase en graphite. Tous ces fragments proviennent du niveau d'habitat 6, vers la moitié du XI^e siècle

posiada także analogie w zespole z Opola-Ostrówka³⁸ i Wrocławia-Starego Miasta (XIII w.)³⁹.

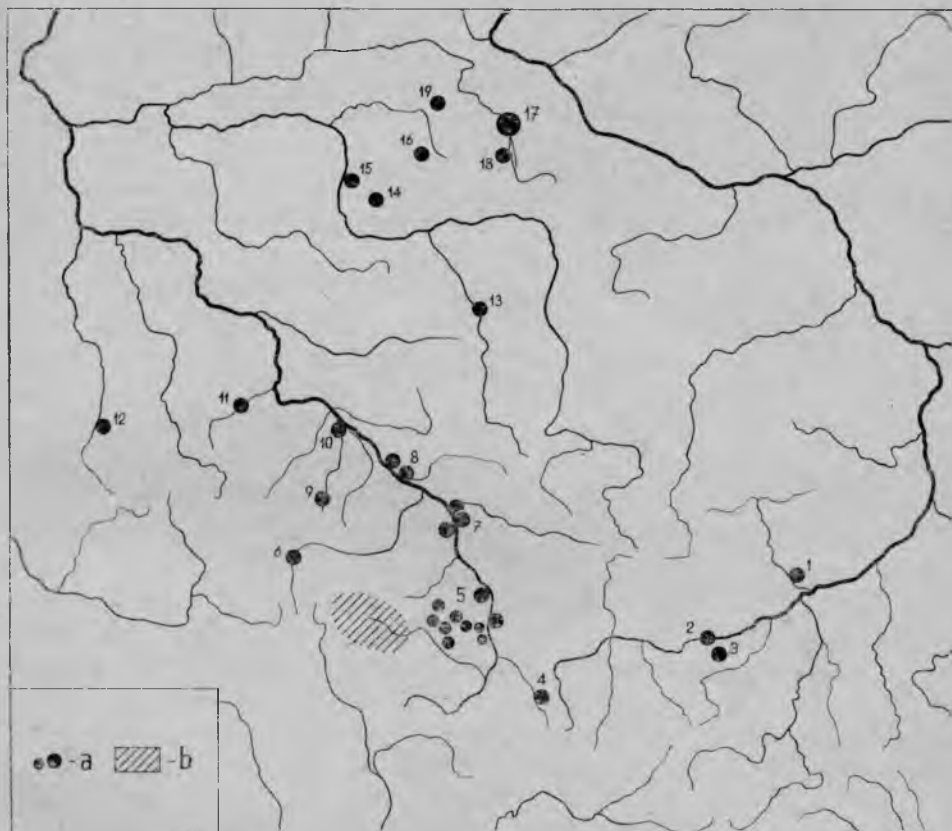
Zagadnienia związane z ceramiką grafitową nieraz już były podnoszone w literaturze przedmiotu⁴⁰. Bogate złoża grafitu wielu regionów Europy eksploatowane były od neolitu. Z wczesnego średniowiecza bryłki grafitu znamy z XII-wiecznej Wiślicy, Opola (od poł. XII w.) czy Biskupina. Grafit rozcie-rany na żarnach używany był jako dodatek do masy ceramicznej⁴¹. Przyj-

³⁸ J. Lodowski, op. cit., s. 124.

³⁹ J. Kaźmierczyk, op. cit., ryc. 87.

⁴⁰ J. Kostrzewski, op. cit.; W. Filipowiak, op. cit.; B. Czerna, *Wyniki badań późnolateńskiej osady kultury celtyckiej koło Nowej Cerekwi, pow. Głubczyce w latach 1958 - 1960*, Wiad. Arch., t. XXIV, z. 3, 1963, s. 303 i n.; W. Hołubowicz, *Opole w wiekach X - XII*, Katowice 1956, s. 123; J. Lodowski, op. cit.; J. Wielowiejski, op. cit., s. 93; W. Szymański, *Kontakty*, s. 19 i n.; K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny. Rozwój przestrzenny*, Kraków 1975, s. 300, 304 (tabela zbiorcza); J. Kaźmierczyk, op. cit., s. 306 i n.; J. Mackerle, *Slavanské zasobnice*, Archeologické Rozhledy, 1955, s. 83 i n.; J. Kappel, op. cit., s. 83 i n.; H. J. Seiss, *Vorgeschichtliche Eisengewinnung im Donaumoos*, Mannus, R. 30, 1938, s. 458 i n., a także publikacje sprawozdań z badań wykopaliskowych.

⁴¹ J. Wielowiejski, op. cit., s. 93.



Ryc. 7. Występowanie ceramiki grafitowej na terenie ziem polskich w IX - XIII w.: *a* - miejscowości, w których odkryto naczynia grafitowe, *b* - najbliższe złoża grafitu; 1 - Wiślica, 2 - Kraków, 3 - Wieliczka, 4 - Cieszyn, 5 - zgrupowanie raciborsko-głubczyckie, 6 - Kłodzko-Jurandowo, 7 - zgrupowanie opolskie, 8 - ryczyńskie, 9 - Niemcza Śląska, 10 - Wrocław, 11 - Legnica, 12 - Niedów k. Zgorzelca, 13 - zgrupowanie kaliskie, 14 - gieckie, 15 - poznańskie, 16 - gnieźnieńskie, 17 - kruszwickie, 18 - Ostrówek k. Kruszwicy, 19 - Biskupin

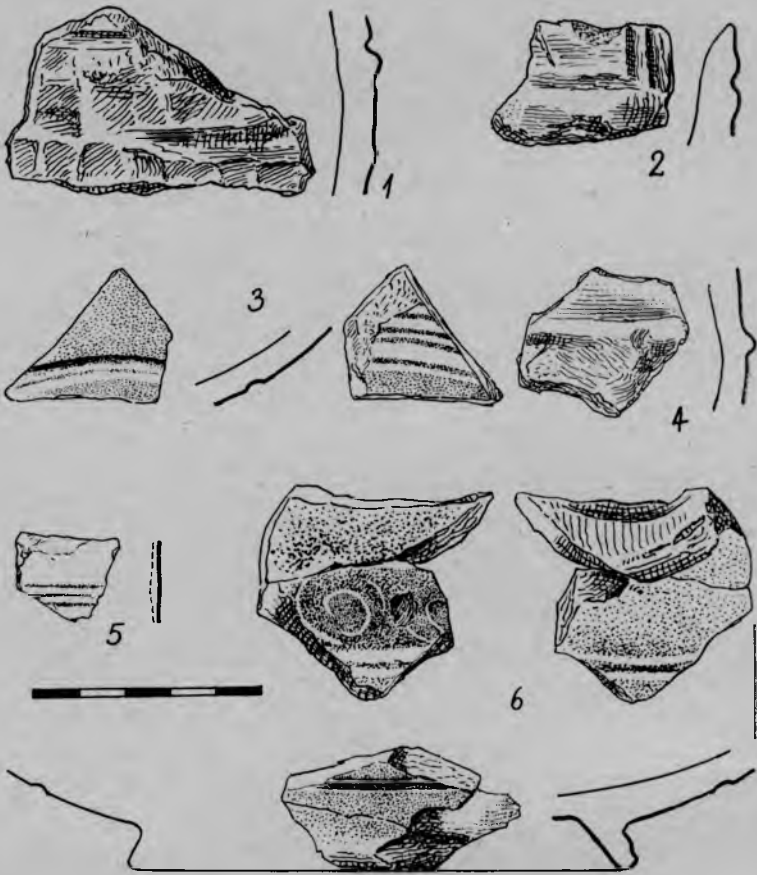
Fig. 7. Présence de la céramique en graphite sur le territoire polonais aux IX^e - XIII^e siècles: *a* - localités où on a découvert des céramiques en graphite, *b* - gisements de graphite les plus proches; 1 - Wiślica, 2 - Cracovie, 3 - Wieliczka, 4 - Cieszyn, 5 - groupe de Racibórz-Głubczyce, 6 - Kłodzko-Jurandowo, 7 - groupe d' Opole, 8 - groupe de Ryczyn, 9 - Niemcza Śląska, 10 - Wrocław, 11 - Legnica, 12 - Niedów 13 - groupe de Kalisz, 14 - groupe de Giecz, 15 - groupe de Poznań, 16 - groupe de Gniezno, 17 - groupe de Kruszwica, 18 - Ostrówek près de Kruszwica, 19 - Biskupin

muje się, że ten surowiec na nasze ziemie sprowadzany był z terenów czesko-morawskich⁴² (jednak od XII - XIII w. mogła się rozwinąć eksploatacja złóż śląskich⁴³). W Polsce stwierdzono następujące zgrupowania (ryc. 7) surowca

⁴² W. Szymański, op. cit., s. 19; J. Łodowski, op. cit. s. 119.

⁴³ J. Kaźmierzyk, op. cit., s. 316.





Ryc. 8. Kruszwica, stan. 4. Naczynia szklwione: 1, 2, 4, 5 — hipotetyczne importy ceramiki szklwionej (grupy G-H z poziomu 11 2 poł. XII w. — pocz. XIII w.), 3, 6 — fragmenty białogliniastej misy szklwionej (poziom 11)

Fig. 8. Kruszwica, site 4. Vases glaçurés: 1, 2, 4, 5 — céramiques probablement importées (groupe G — H, niveau d'habitat 11, seconde moitié du XII^e — commencement du XIII^e siècle), 3, 6 — fragments de la écuelle glaçuré (niveau d'habitat 11)

i ceramiki grafitowej: w Małopolsce — rejon Wiślicy⁴⁴, Wieliczki⁴⁵, Krakowa (IX - XII/XIII w.)⁴⁶, na Śląsku: rejon cieszyński⁴⁷, raciborsko-głubczycki (X - XIV w.)⁴⁸, opolski (2 poł. X w.-XIII w.)⁴⁹, zgorzelecko-legnicki (X -

⁴⁴ W. Filipowiak, op. cit., s. 346 (zestawienie).

⁴⁵ H. Burchard, *Wyniki badań wykopaliskowych w Wieliczce, pow. Kraków, w latach 1960 - 1962*, Spr. Arch., t. XVI, 1964, s. 320.

⁴⁶ A. Żaki, op. cit., s. 206, ryc. 172, K. Radwański, op. cit., s. 304 i n.

⁴⁷ A. Kietlińska, op. cit., passim.

⁴⁸ J. Lodowski, op. cit., s. 111 i n., ryc. 6 (mapa).

⁴⁹ W. Hołubowicz, op. cit., s. 128, zob. też J. Kaźmierczyk, op. cit., s. 314, przypis 94 — dotyczący chronologii opolskiej ceramiki grafitowej.

- XIII w.)⁵⁰, wrocławski (X - XV w.)⁵¹. Naczynia grafitowe występowały także w Ryczynie i Niemczy Śląskiej⁵². W Wielkopolsce znaleziska takie skupiają się w rejonie Kalisza, Giecza, Gniezna, Poznania, Biskupina⁵³.

Grupa F — reprezentowana jest przez odkryte w 11 poziomie osadniczym (2 poł. XII w. — pocz. XIII w.) fragmenty białogliniastej misy na niskiej nóżce szklwionej dwustronnie (tab. 3, ryc. 8, 3, 6)⁵⁴. Tego typu naczynia znane są z Bizancjum, Rusi i terenów przyległych. Okazy ruskie występujące od 2 poł. IX w. - X w. stanowią bądź import, bądź też wytwór miejscowy wykonany pod wpływem impulsów bizantyjskich. Okaz kruszwicki zbliżony jest do grupy I (typu 2), wydzielonej przez T. I. Makarową⁵⁵. Misy takie odkryto w Gniezdowie, Nowogrodzie, Kijowie, na terenie Chersonu, Tmutarakanii, Sarkelu-Białej Wieży, Kerczu. Zbliżone morfologicznie okazy znamy też z terenów bałkańskich⁵⁶, Syrii, Armenii (m. in. z XI - XIII w. grodziska w m. Dwin)⁵⁷. W zakresie ornamentyki naczynie kruszwickie najbardziej zbliżone jest do bizantyjskiej ceramiki z Koryntu (z początku XII w.)⁵⁸. Uważamy więc, że okaz ten pochodzi z południowej pracowni bizantyjskiej.

Grupa G — reprezentowana jest przez trzy fragmenty naczyń obustronnie szklwionych (tab. 3, ryc. 8, 1, 2, 4), zdobionych nie spotykaną na innych naczyniach szklwionych ornamentyką plastyczną. Odkryte one zostały w 11 poziomie osadniczym (2 poł. XII w. — pocz. XIII w.).

Grupa H — reprezentowana jest przez fragment naczynia szklwionego z 11 poziomu osadniczego, wykonanego z jasnej glinki (tab. 3, ryc. 8, 5). Podobnie, jak w przypadku naczyń grupy G istnieje możliwość, że naczynie to pochodzi z pracowni zachodnioeuropejskich⁵⁹.

⁵⁰ J. Lodowski, op. cit., passim.

⁵¹ J. Kaźmierczyk, op. cit., s. 306 i n.

⁵² J. Lodowski, op. cit., passim; J. Kaźmierczyk, *Z badań Niemczy Śląskiej w 1963 roku*, Spr. Arch., t. XXVII, 1965, s. 236.

⁵³ Zob. W. Szymański, op. cit., s. 19 (zestawienie), W. Filipowiak, op. cit., s. 346 (zestawienie).

⁵⁴ A. Cofta-Broniewska, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Kruszwicy w latach 1956 i 1957*, Spr. Arch., t. XI, 1960, s. 64, ryc. 3, 1.

⁵⁵ Т. И. Макарова, op. cit., tabl. IX, 4, ryc. 3.

⁵⁶ Por. np. Gh. Ștefan, J. Barnea, M. Com șa, E. Com șa, *Dinogetia*, București 1967, s. 238 i n. i cytowana tam literatura.

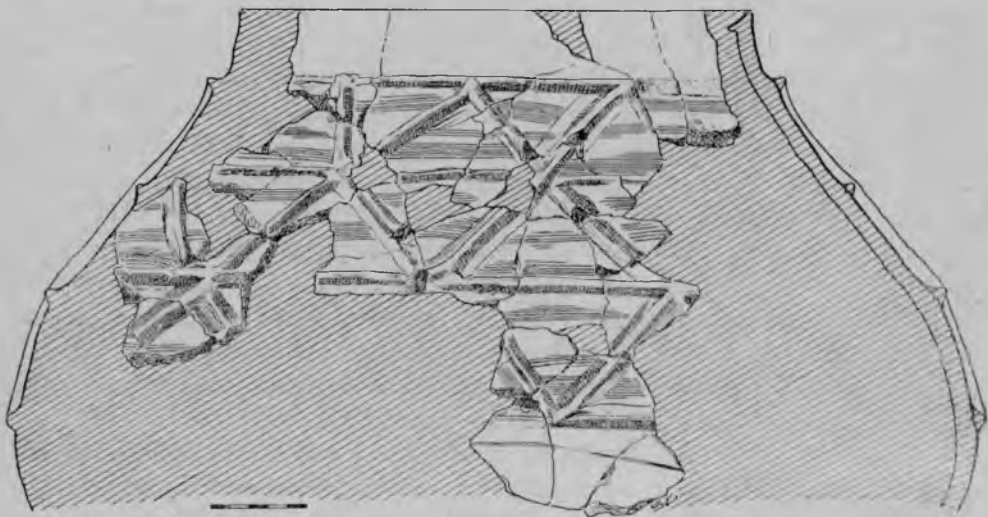
⁵⁷ Б. Шелковников, *Керамика и стекло из разкопок города Двина*, Труды Государственного Исторического Музея Армении, Ереван 1952, s. 66, ryc. 14, 15; Б. Шелковников, *Средновековая белоглиняная поливная керамика Армении и свидетельство Иориси*, Советская Археология, nr 1, 1958, ryc. 1, 2, s. 214 i n.; a także uprzejmie informacje doc. dr hab. M. Dekówny, za które składam serdeczne podziękowanie.

⁵⁸ Ch. H. Morgan, *The Byzantine Pottery w: Corinth*, t. XI, 1942, tabl. XLVI, nr 1374, tabl. XLVII, nr 1399.

⁵⁹ Dokonane w przyszłości analizy specjalistyczne szklwiwa i surowca naczyń grupy G i H rozstrzygną, czy w istocie naczynia te będzie można bez zastrzeżeń uznać za okazy importowane.

Ceramika powstała pod wpływem obcych impulsów

Do grupy I zaklasyfikowano 12 okazów (tab. 3) występujących w okresie od poł. XI w. po poł. XIII w.⁶⁰ Wydzielono tu dwie odmiany: I₁ — reprezentowaną przez 10 fragmentów naczyń (ryc. 9, 10, tab. 1, 3), o pojemności do 15 - 16 litrów, z charakterystyczną bogatą ornamentyką plastyczną (listwy plastyczne⁶¹, plastyczna linia falista⁶² — ryc. 3 i 4), I₂ — do której należą



Ryc. 9. Kruszwica, stan. 4. Naczynie grupy I₁ (8 poziom osadniczy, 4 ówierc XI w.)

Fig. 9. Kruszwica, site 4. Vase, groupe I₁ (niveau d'habitat 8, quatrième quart du XI^e siècle)

dwa naczynia z 12 poziomu osadniczego (1 poł. XIII w.), różniące się od odmiany I₁ cechami technologicznymi i morfologicznymi (tab. 3, ryc. 11). Zdobione są one jedynie prostymi listwami plastycznymi, rytym pasmem falistym i żłobkami dookólnymi. Ich pojemność sięga 5 - 8 litrów.

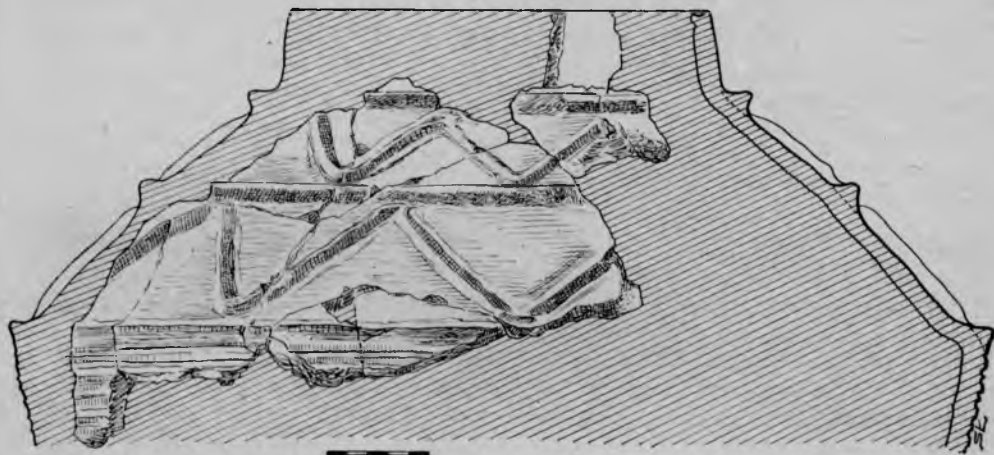
Obserwując występowanie naczyń zbliżonych do grupy I stwierdzamy, że za ich pierwowzory możemy uznać okazy z Pomorza Zachodniego. Niektóre

⁶⁰ Większość z nich pochodzi ze stan. 4 (11 sztuk), pojedynczo ze stan. 9 (osada otwarta), zob. tab. 1.

⁶¹ Listwy te posiadały niekiedy w swej dolnej części wypustki, które na zasadzie czopu wkładano w wryte wcześniej w naczyniu głębokie rowki (ryc. 9). Podobny sposób umocowywania listwy widzimy i na naczyniu odkrytym w Gotlandii, zob. D. Seeling, op. cit., tabl. 24.

⁶² W jednym tylko przypadku (fragment ze stan. 9) falista linia plastyczna zdobiona była odeiskami grzebienia (naśladując ornament sznurowy?). Wczesnośredniowieczny ornament sznurowy, m. in. tworzący też i linię falistą wiąże D. Seeling z oddziaływaniami ze wschodniej części basenu bałtyckiego, D. Seeling, op. cit. s. 39.

z nich L. Leciejewicz łączy z ceramiką typu wolińskiego i fresendorfskiego⁶³. Częste stosowanie listw plastycznych widzimy także w zespołach ceramiki typu weisdlińskiego z XI i 1 poł. XII w. — posiadającej wyraźne nawiązania do ceramiki typu vipperowskiego i wolińskiego⁶⁴. Naczynia zbliżone do grupy I wystąpiły też w Behren-Lübchen, Kr. Teterow w IX i X w.⁶⁵ Na Pomorzu Wschodnim spotykamy je w Gdańsku, gdzie według B. Lepówny występują



Ryc. 10. Kruszwica, stan. 4. Naczynie grupy I₁ (10 poziom osadniczy, 1 poł. XII w.)

Fig. 10. Kruszwica, site 4. Vase, groupe I₁, (niveau d'habitat 10, première moitié du XII^e siècle)

we wszystkich poziomach osadniczych z nasileniem w końcu XI i XII w.⁶⁶ Odleglejszą analogią są naczynia z Luzina k. Gdańska (bez listw plastycznych — 2 poł. X w. - 1 poł. XI w.)⁶⁷ czy też z Rozlazina k. Lęborka⁶⁸. Okazy z Pomorza Wschodniego generalnie nawiązują do naczyń odmiany I₂ z Kruszewicy (1 poł. XIII w.). Z innych terenów ułamki naczyń zbliżonych do grupy I wystąpiły: w Bydgoszczy — Fordonie (k. XI w. — do poł. XII w.)⁶⁹, w Osieku

⁶³ L. Leciejewicz, op. cit., s. 118 - 119, ryc. 15. Publikowany tu okaz (górną obtaczony) datowany jest na X w.

⁶⁴ Zob. też: F. Białęcka, *Ceramika ze stanowiska wykopaliskowego 4 w Wolinie*, *Mat. Zach.-Pomorskie*, t. VII, 1961, tabl. XXVIII : 1, E. Schuldt, op. cit., tabl. 70, c., 36, 37. Ornament plastyczny widoczny jest też na naczyniach grupy bobcińskiej, J. Herrmann, op. cit., ryc. 38.

⁶⁵ E. Schuldt, *Slawische Töpferei*, ryc. 46, 4 (formy wydzielone).

⁶⁶ B. Lepówna, op. cit., ryc. 40, c, s. 56 i n.

⁶⁷ J. T. Podgórski, *Wczesnośredniowieczne naczynie o cylindrycznej szyjce z Luzina, pow. Wejherowo*, *Pomorania Antiqua*, t. III, 1971, ryc. 1.

⁶⁸ K. Musianowicz, *Mazowieckie naczynia z cylindryczną szyjką na tle słowiańskiego materiału porównawczego*, *Wiad. Arch.*, t. XVIII, 1952, z. 3 - 4, ryc. 10.

⁶⁹ L. Rauhut, J. Rauhutowa, Cz. Potemski, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Fordonie pow. Bydgoszcz na grodzisku „Wyszogród” w roku 1958*, *Wiad. Arch.*, t. XXVI, 1959 - 1960, z. 3 - 4, tabl. XIX, 15.

k. Rypina (XII w.)⁷⁰. Znamy je także z Łęczycy (XII - XIII w.)⁷¹, Sieradza (ogólnie datowane na XI-XIII w.)⁷², na Mazowszu (Blonie⁷³, XIII w., Czersk⁷⁴, 2 poł. XI w. — k. XII w., Dziarnowo, w woj. radomskim, XI - XII w.)⁷⁵. W Wielkopolsce zbliżone okazy znamy z Gniezna (XII w.) i Poznania (z ok. połowy XIII w.)⁷⁶. Na Śląsku znaleziony okaz przysadzistego, szerokootworowego naczynia z cylindryczną szyjką i ornamentyką plastyczną (Opole — 2 poł. X w. — pocz. XI w.)⁷⁷ stanowi według W. Hołubowicza import bałkański⁷⁸. Fragment naczynia zdobionego plastyczną linią falistą znamy z dawnego Chebska (Gross-Waldstein w Bawarii)⁷⁹. Również w miejscowości Rokytňá na Morawach odkryto naczynie z listwą plastyczną, zbliżone jednak bardziej do okazu opolskiego⁸⁰. Także z obszaru zamieszkiwanego przez Szprewian znamy naczynie zdobione listwami plastycznymi (Lübben-Steinkirchen, XI - XII w.)⁸¹.

Do wytworzenia się formy naczyń grupy I doszło zapewne na terenach

⁷⁰ E. Walicka, *Materiały z wczesnośredniowiecznych osad i grodzisk z północnej części Ziemi Dobrzyńskiej w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego*, *Materiały Wczesnośredniowieczne*, t. V, 1960, tabl. III, 6.

⁷¹ L. Gabałówna, op. cit., tabl. 119 (wystąpiło tu też naczynie bez cylindrycznej szyjki nawiązujące do form zachodnio-północnych), tabl. 123, 5, 6, 7.

⁷² T. Laszczewska, *Wyniki badań nad wczesnośredniowiecznymi konstrukcjami obronnymi podgrodzia w: Sieradz w średniowieczu*, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna*, nr 7, 1962, tabl. IX, 9, XIII, 9.

⁷³ A. Cofta, *Wyniki badań na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Bloniu, pow. Grodzisk Mazowiecki w latach 1949 - 1951*, *Materiały Wczesnośredniowieczne*, t. III, (1951) 1953, tabl. VII, 4, XI (zdobione plastyczną falistą linią).

⁷⁴ J. Rauhutowa, *Czersk we wczesnym średniowieczu od VII do XII wieku*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1976, ryc. 55.

⁷⁵ Autor składa podziękowania dr J. Rauhutowej za uprzejme informacje dotyczące ceramiki z Czerska i okolic.

⁷⁶ W. Hensel, *Ceramika...*, ryc. 7; A. Niesiołowska, M. Perzyńska, J. Żak, *Badania na posesji Ostrów Tumski 13 w latach 1950 - 1953*, w: *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. II, Wrocław—Warszawa 1960, s. 103, ryc. 48, 9; A. Dymaczewski, *Badania wykopaliskowe w ogrodzie przy ul. Wieżowej 2 - 4 w Poznaniu w latach 1939, 1950 - 1953*, w: *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. III, Wrocław—Warszawa 1961, tabl. XXII, 29, XXI, 33.

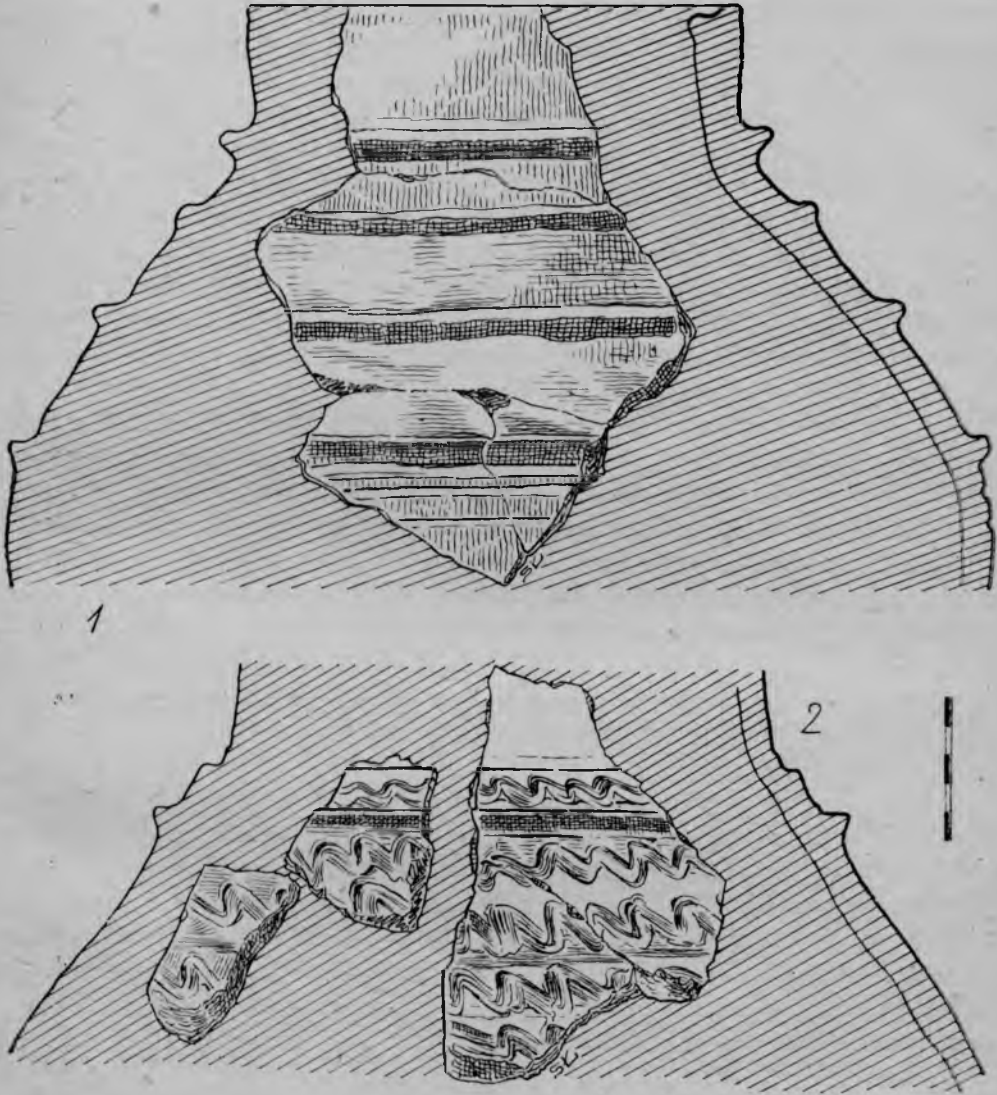
⁷⁷ W. Hołubowicz, *Z prac wykopaliskowych na Ostrówku w Opolu w roku 1956*, *Spr. Arch.*, t. VI, 1959, ryc. 5, 11.

⁷⁸ W. Hołubowicz, op. cit., s. 124. Z terenu Śląska znamy też VII - VIII-wieczne naczynie z Lubomi k. Wodzisława ornamentowane płaskimi listwami plastycznymi i plastycznymi listwami falistymi. Zob. J. Szydłowski, *Sprawozdanie z badań na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Lubomi, pow. Wodzisław Śl., w latach 1969 - 1970*, *Spr. Arch.*, t. XXIV, 1974, ryc. 6.

⁷⁹ R. Turek, *Slovanské osídlení Chebska*, *Obzor Prehistorický*, R: XIV, 1950, z. 2, ryc. 10, 5, zob. też A. Hejna, *Archeologický výzkum a počátky sídlištního vývoje Chebu a Chebska II*, *Památky Archeologické*, t. LXII, 1971, nr 2, ryc. 10, a także ryc. 1 (mapa).

⁸⁰ B. Novotný, *Zjišťovací výzkum hradiska Rokytňá u Mor. Krumlova*, *Přehled Výzkumů* 1959, 1966, tabl. 30.

⁸¹ R. Breddin, *Beobachtungen auf dem Burglehn von Lübben-Steinkirchen*, *Ausgrabungen und Funde*, t. 13, 1968, z. 3, ryc. 4.



Ryc. 11. Kruszwica, stan. 4. Naczynia odmiany I₂ (12 poziom osadniczy, 1 poł. XIII w.)

Fig. 11. Kruszwica, site 4. Vases, groupe I₂: (niveau d'habitat 12, première moitié du XIII^e siècle)

zachodniopomorskich i meklemburskich. Nie wykluczamy jednak pośredniego udziału ośrodków zachodnioeuropejskich⁸². Istnienie kontaktów w tym zakresie poświadcza odkrycie ceramiki zachodniej w pomorskich aglomeracjach miejskich: Wolina, Szczecina, Kołobrzegu, Gdańska. Być może ideę powstania tych form należy wiązać z renesansem tradycji postantycznych,

⁸² J. Neustupný, op. cit., s. 397 i in., W. Hensel, *Słowiańszczyzna...*, s. 570.

obserwowanym na Zachodzie, a oddziałującym na tereny ościenne poprzez działalność m. in. pracowni nadreńskich⁸³. Wspomnijmy tu naczynia z Badorf k. Kolonii (750 - 900 r.)⁸⁴, bogato zdobione płaskimi listwami plastycznymi, znane też z terenu Niemiec i Skandynawii⁸⁵.

Zbliżone amfory o cylindrycznej szyjce widzimy i na terenie Francji (Montaigut)⁸⁶. Nie można więc wykluczyć, że impulsy z tych ośrodków mogły oddziaływać w pewnym stopniu na rozwój rodzimych form słowiańskich. Ceramika zresztą nie byłaby tu odosobnionym przykładem tych oddziaływań. Wspomnijmy tu m. in. o łączeniu genezy niektórych ośrodków szklarskich (Wolin, Wrocław) z pracowniami nadreńskimi⁸⁷. W przypadku ceramiki przenikanie niektórych idei mogło się odbywać wieloetapowo poprzez zespoły fresendorfskie, weisdinskie, vipperowskie, zachodniopomorskie, by już w formie dojrzałej uwidocznic się na terenie Pomorza Wschodniego i Kujaw. Wydaje się też, że apogeum rozwoju morfologicznego naczyń grupy I przypada na XI w. W późniejszych okresach, aż po okres średniowieczny forma ta występowała już w pełni ukształtowana, tworząc szereg lokalnych odmian, w zależności od substratu miejscowego. Ornamentyka plastyczna naczyń grupy I może być rezultatem oddziaływań zarówno pomorsko-meklemburskich, jak i południowo-zachodnich, przenikających szlakiem odrzańskim ku północy.

II. CHARAKTERYSTYKA ZALEGANIA CERAMIKI IMPORTOWANEJ NA TERENIE II PODGRODZIA KRUSZWICKIEGO

Analizując zaleganie omawianych grup ceramiki (ryc. 12) stwierdzono że:

1) W północno-wschodniej i południowej części podgrodzia obserwujemy kilka skupisk ceramiki importowanej i powstałej pod wpływem obcych oddziaływań (ryc. 12). Przypuszczać więc można, że natrafiono tutaj bądź na domostwa reprezentujące wyższy standard niż pozostałe, bądź też związane z uprawianiem handlu (?). Nie wykluczamy też możliwości, iż część tych okazów mogła zostać skumulowana na zapleczu gospodarczym większych obiektów (np. sakralnych, co dotyczyłoby zwłaszcza XI-wiecznej ceramiki importowanej).

2) Liczne występowanie w XII w. ceramiki importowanej, a także i innych kategorii importów, stanowi jeszcze jeden ślad intensywnej wymiany

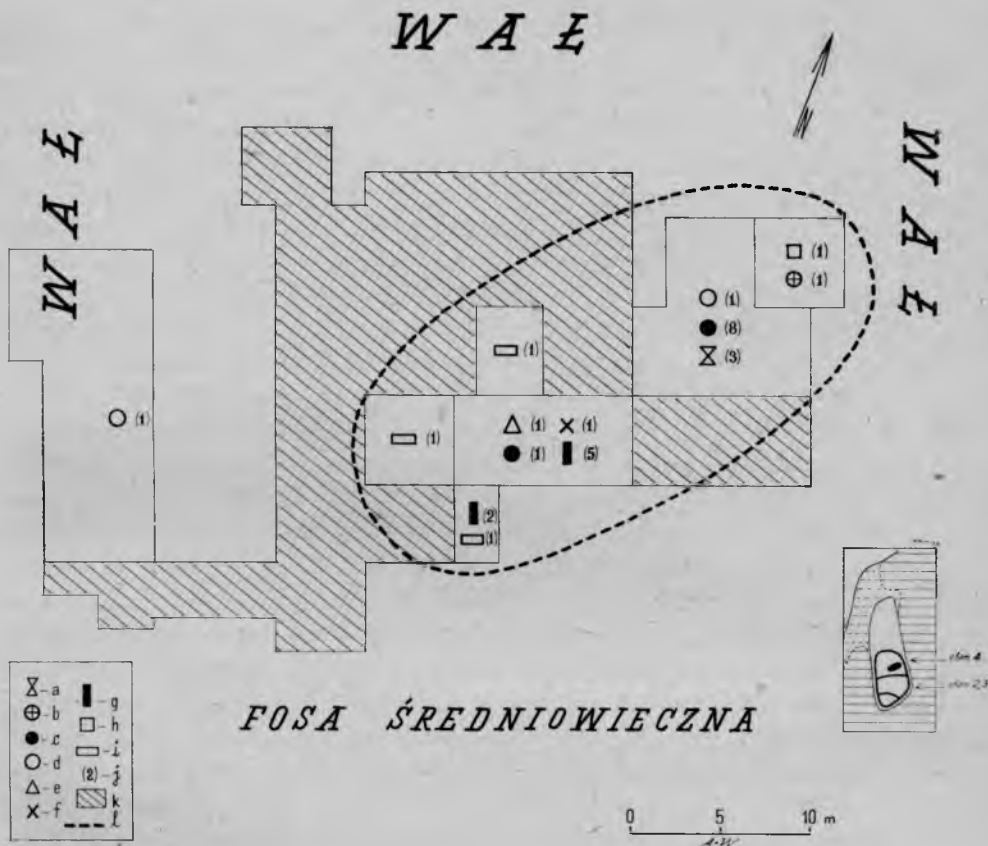
⁸³ U. Lobbedey, op. cit., tabl. 35, 3, tabl. 38, 5, 7, a także schemat chronologiczny, s. 14.

⁸⁴ U. Lobbedey, op. cit., s. 71 i n.

⁸⁵ H. Jahnkuhn, op. cit., ryc. 127, s. 115 i n., łączy je m. in. z importem wina, D. Seeling, op. cit., s. 44 i n., W. Hübener, op. cit., s. 110 i n.

⁸⁶ W. Hensel, A. Abramowicz, J. Gąssowski, J. Okulicz, S. Suchodolski, S. Tabaczyński, *Dans l'abbigeois, le chateau et le village de Montaigut* w: *Archéologie du village déserté* I, Cahiers des Annales 27, Paris 1970, ryc. 22, 9, 23, 11, 24, 8, 9, i n.

⁸⁷ J. Olezak, op. cit., mapka 2. Zob. też rozprzestrzenienie się grzebieni z wystrojem zwierzęcym Z. Hilczerówna, *Wczesnośredniowieczne grzebienie zdobione motywami zwierzęcymi z ziem polskich*, Sl. Ant., t. IX, 1962, ryc. 6.



Ryc. 12. Lokalizacja importów ceramicznych na terenie II podgrodzia kruszwickiego (stan. 4): *a* – naczynia faszowate, *b* – amfora korczażka, *c* – naczynia odmiany I₁, *d* – naczynia odmiany I₂, *e* – kociołek, *f* – amforo-flasza, *g* – naczynia grafitowe, *h* – misa szklwiiona, *i* – naczynia szklwiione o domniemanej proweniencji zachodnioeuropejskiej, *j* – liczba odkrytych naczyń, *k* – wykopy bez ceramiki importowanej, *l* – skupisko ceramiki importowanej

Fig. 12. Localisation des importations céramiques au suburbium II de Kruszwica (site 4): *a* – vases en forme de bouteille, *b* – amphore du type „korczażka”, *c* – vases, variété I₁, *d* – vases, variété I₂, *e* – choudron, *f* – amphore-flacon, *g* – vases en graphite, *h* – écuelle glaçurée, *i* – vases glaçurés, probablement d’Europe Occidentale, *j* – nombre des pièces découvertes, *k* – fossés ne contenant pas des céramiques importées, *l* – accumulation des céramiques importées

handlowej, związanej m. in. z egzystencją ośrodka szklarskiego. Możliwe, że wyroby tej gałęzi wytwórczości znajdowały zbyt na miejscu w Kruszwicy, gdzie ogniskował się handel tranzytowy, pomorsko-malopolski.

3) Występowanie importów ceramicznych w 1 poł. XIII w., tj. w okresie, gdy obserwujemy już pierwsze znamiona stagnacji gospodarczej, pozwala przypuszczać, że na terenie dawnego podgrodzia istniało targowisko przy kruszwickim grodzie kasztelańskim. Hipotezę tę podbudowują także odkrycia

dokonane w 1974 r., pomocne w umiejscowieniu przebiegu szlaków i mostów kruszwickich.

Przypuszczać należy, że większość naczyń importowanych jako towar luksusowy trafiała tylko do niektórych przedstawicieli ówczesnego społeczeństwa. Stwierdzenie to uprawdopodobnia nasze hipotezy sformułowane na podstawie analizy zalegania importów ceramicznych.

III. WYSTĘPOWANIE IMPORTÓW CERAMICZNYCH W KRUSZWICY W ŚWIETLE ICH OBECNOŚCI W INNYCH OŚRODKACH MIEJSKICH

Charakteryzując strukturę ceramiki importowanej z Kruszwicy w aspekcie chronologicznym (tab. 1) stwierdzamy, że: w 2 poł. XI w. obserwujemy koncentrację naczyń grafitowych i liczne występowanie naczyń grupy I oraz pojedynczy fragment flaszki. W XI/XII w. — 1 poł. XII w. wzrasta frekwencja naczyń grupy I i zmniejsza się liczba naczyń grafitowych. W 2 poł. XII w. — pocz. XIII w. charakterystyczne jest występowanie pojedynczych okazów: amfory-flaszki, kociołka glinianego, białogliniastej misy szklwionej oraz kilku naczyń szklwionych o domniemanej proveniencji zachodnioeuropejskiej (opakowań?). W 1 poł. XIII w. zaobserwowano występowanie naczyń flaszowatych, amfory-korzagi oraz już w mniejszej liczbie naczyń grupy I (tylko odmiany I₂). Tak więc większość grup ceramiki importowanej odkrytej w Kruszwicy cechuje mała stabilność napływu, co może sugerować, że związane to było zarówno z sytuacją gospodarczą Kruszwicy w poszczególnych okresach, jak i pośrednio z kierunkiem przemian politycznych, mogących także oddziaływać na niektóre drogi napływu. Na uwagę zasługuje także odkrycie okazów importowanych lub powstałych pod wpływem obcych oddziaływań w pobliskich osadach otwartych: stan. 9 w Kruszwicy, Polanowice (stan. 4), Ostrówek (stan. 1), Lachmirowice k. Kruszwicy⁸⁸. Stwierdzamy więc, że ta kategoria ceramiki, poza skupiskiem w większej aglomeracji miejskiej, występuje sporadycznie w mniejszych ośrodkach. Zjawisko takie obserwujemy również w Wielkopolsce (Giecz, Poznań, Kalisz), zwłaszcza w odniesieniu do ceramiki grafitowej i naczyń flaszowatych. W przypadku naczyń grafitowych widzimy to szczególnie wyraźnie na Śląsku (ryc. 7), a niekiedy też i w Małopolsce.

W toku dalszej analizy obliczono szacunkowo domniemaną globalną liczbę naczyń importowanych i powstałych pod wpływem obcych oddziaływań, mogących wystąpić w tego typu obiekcie, jakim było II podgrodzie kruszwickie. Stwierdzono, że w modelowym układzie liczba tych naczyń sięgać

⁸⁸ Materiały z Kruszwicy (stan. 4, 9), z Ostrówka i Polanowice k. Kruszwicy pochodzą z badań ZAW IHKM PAN, z Lachmirowice z badań dr B. Zielenki.

mogła 104 - 105 okazów (tj. 620 - 630 ułamków). W zespole tym wystąpiłoby 10 naczyń flaszowatych, 3 amfory-korzagi, 3 amforo-flasze, 3 kociołki gliniane, 26 naczyń grafitowych, 3 misy pochodzenia bizantyjskiego i 14 naczyń szklwionych o domniemanej proveniencji zachodnioeuropejskiej. Grupę I, a więc naczynia powstałe pod wpływem obcych oddziaływań, reprezentowałoby 40 okazów. W modelu tym na każdy z sześciu poziomów osadniczych (od pol. XI w. po pol. XIII w.) przypadać więc mogło średnio ok. 17,5 naczynia pochodzenia obcego. Ogólnie też globalna liczba naczyń importowanych w stosunku do rodzimej ceramiki szacowanej na ok. 1 100 tys. fragmentów wynosi ok. 0,009%.

Analizując występowanie importów ceramicznych w większych ośrodkach miejskich (tab. 2), można zaobserwować, że najbardziej rozpowszechnione były naczynia flaszowate, następnie grafitowe i amfory-korzagi. Daleko mniej licznie reprezentowane są naczynia wykonane ze słońca, importy zachodnioeuropejskie, dzbany z terenów Rusi. Jednostkowo odkrywane były zachodnioeuropejskie naczynia na nóżkach i domniemany kociołek. W tym kontekście też naczynia grupy I powstałe na substracie północno-zachodnim zaliczyć możemy do grup o średniej frekwencji (tab. 2). W zakresie współwystępowania poszczególnych grup najczęstsza jest tu relacja: naczynie flaszowate → naczynie grafitowe, a dla ośrodków południowych amfora-korzaga. W ośrodkach północnych widoczne jest współwystępowanie grup zachodnioeuropejskich i północnoeuropejskich.

W świetle powyższych spostrzeżeń stwierdzono, że struktura importów ceramicznych w ośrodkach zachodniopomorskich różni się wyraźnie od większości struktur ośrodków niżowych⁸⁹. Na Pomorzu najbardziej zróżnicowany skład ceramiki importowanej posiadał wczesnośredniowieczny Gdańsk (tab. 2), najbardziej podobny pod tym względem do Kruszwicy. W porównaniu z zespołem kruszwickim ceramika importowana jest reprezentowana stosunkowo nielicznie w ośrodkach wielkopolskich (z wyjątkiem Gniezna). W ośrodkach małopolskich i śląskich widoczna jest przewaga importowanych naczyń proveniencji południowej i wschodniej⁹⁰.

Przykładowo możemy rozpatrywać korelację struktur w zakresie występowania ceramiki grafitowej. W Kruszwicy stwierdzono, że ceramika ta, występująca tylko w niektórych poziomach, osiąga od 1⁰/₀₀ do 5⁰/₀₀ analizowanej próbki (110 tys. fragmentów)⁹¹. Ta ostatnia wartość (5⁰/₀₀) jest identyczna z odsetkiem ceramiki grafitowej w Opolu. Na podstawie jednego z wykopów

⁸⁹ Interesująco rysuje się też w tym kontekście struktura ceramiki z cmentarzyska w Birce, gdzie w grobach odkryto: 13% ceramiki zachodniosłowiańskiej, 2% ceramiki nadrońskiej, 79% ceramiki rodzimej i 6% fińskiej łącznie z ruską; zob. D. Seeling, op. cit., s. 228, jak też: J. Żak, *Importy...*, (część syntetyczna), s. 97.

⁹⁰ Z naczyń o proveniencji północnej w Opolu znane jest jedynie naczynie ze słońca por: L. Leciejewicz, *Początki nadmorskich...*, ryc. 59.

⁹¹ Z analizowanego zespołu ceramiki ze stan. 4 (wykopy XXXI i XXXVII) pochodzi 6 sztuk. Pozostałe odkryto w innym wykopie. Zob. ryc. 12.

opolskich J. Kaźmierczyk określił szacunkowo ogólną liczbę zużytych naczyń grafitowych na 3500 sztuk, zaś roczne zużycie grafitu na produkcję naczyń Raciborza, Opola i Wrocławia sięgało jego zdaniem 500 kg⁹². W przypadku wczesnośredniowiecznego Krakowa udział ceramiki grafitowej (od poł. IX w. po XII/XIII w.) wynosił od 0,2% do 1,1% ogółu ceramiki, nie wykazując tendencji zwyżkowych w młodszych okresach wczesnego średniowiecza, w przeciwieństwie do Śląska⁹³. Zbliżony więc był do sytuacji zaobserwowanej w końcu XI w. i w 1 poł. XII w. w ośrodku kruszwickim. Widzimy więc, że gospodarka surowcem grafitowym na ziemiach polskich przebiegała nierównomiernie, z lokalnymi uwarunkowaniami zależnymi od wymogów specyfiki rozwojowej poszczególnych regionów.

IV. ZAGADNIENIE NAPŁYWU I FUNKCJI CERAMICZNYCH IMPORTÓW Z KRUSZWICY W ŚWIETLE DANYCH ARCHEOLOGICZNYCH I ŹRÓDEŁ PISANYCH

Pewna część omawianych tu naczyń importowanych, a mianowicie: naczynia flaszowate i amforo-flasze, mogła służyć jako opakowanie towarów płynnych, a zwłaszcza wina importowanego na potrzeby duchowieństwa i możnowładztwa⁹⁴. Jest to tym bardziej prawdopodobne, jeśli wspomnimy, iż kościół kruszwicki posiadał rozległe dobra w Małopolsce⁹⁵. O związku Kujaw i Małopolski świadczy też sprowadzenie (w 1154 r.) osadników z Chrobrza w Ziemi Wiślickiej na tereny kujawskie przez Bolesława Kędzierzawego, skąd z powrotem przeniósł ich do Małopolski Henryk Sandomierski⁹⁶. Warto wspomnieć, iż właśnie w Chrobrzu kwitła uprawa winnej latorośli potwierdzona źródłowo dla XII w. Również do transportu towarów płynnych mogła służyć amfora-korzaga⁹⁷. Jest ona kolejnym elementem potwierdzającym kontakty Kujaw z ziemiami ruskimi, co podkreślano już w literaturze w związku ze szklarstwem kruszwickim⁹⁸ i innymi kategoriami źródeł (np. ołowianą pieczęcią ruską z ostatniej ćwierci XI w.)⁹⁹.

⁹² J. Kaźmierczyk, *Wrocław lewobrzeżny...*, (cz. 2), s. 317 - 318.

⁹³ K. Radwański, *Kraków...*, s. 308.

⁹⁴ Zob. W. Szymański, *Kontakty...*, s. 48.

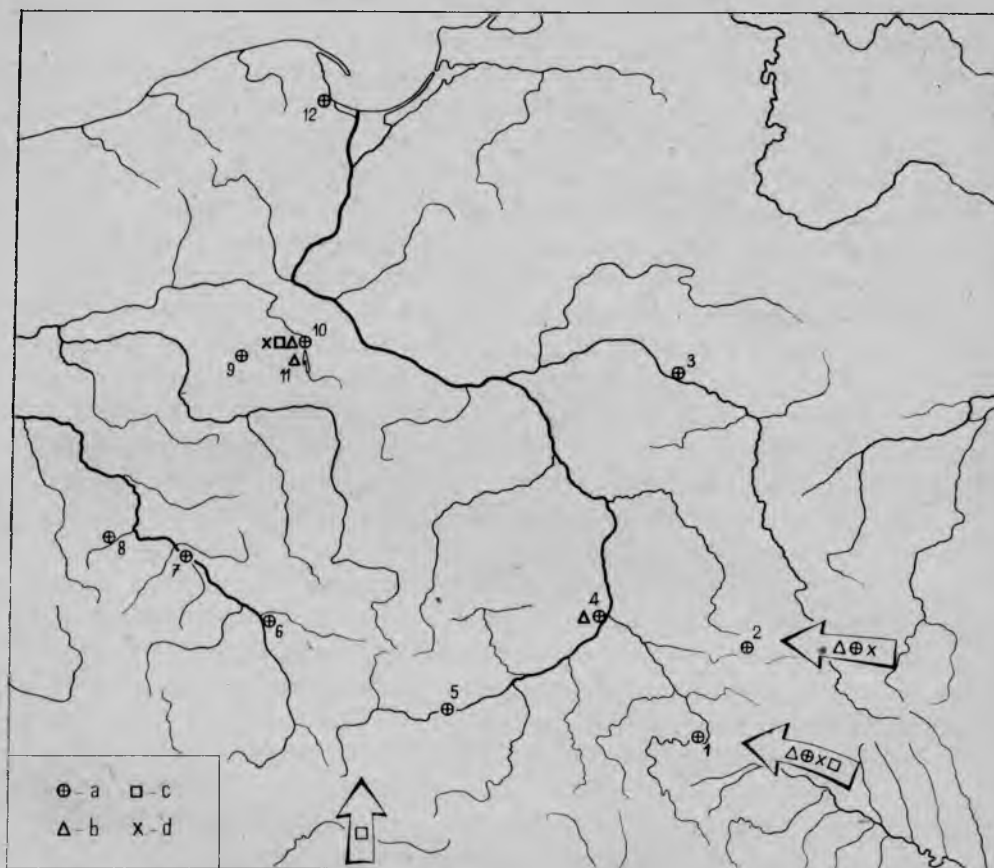
⁹⁵ M. Gumowski nadania te wiązał z odszkodowaniem jakie otrzymali biskupi kruszwicki w zamian za zrzeczenie się prawa bicia monety, zob. M. Gumowski, *Szkice numizmatyczno-historyczne*, Poznań 1924, s. 78 - 79.

⁹⁶ Wspomina o tym m. in. K. Tymieniecki, *Majątność książęca w Zagościu i pierwotne uposażenie klasztoru Joannitów na tle osadnictwa dorzecza Dolnej Nidy. Studium z dziejów gospodarczych XII w.*, w: *Pisma wybrane*, Warszawa 1956, s. 57, 67 i n. Zob. też E. Dąbrowska, *Studia nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym Ziemi Wiślickiej*, Wrocław - Warszawa - Kraków 1965, s. 127 i n.

⁹⁷ M. Dekówna, op. cit., s. 179, A. Żaki, op. cit., s. 188.

⁹⁸ J. Olezak, op. cit., s. 219 i n., mapa 2.

⁹⁹ Wg. najnowszych ustaleń doc. dra A. Poppego.



Ryc. 13. Hipotetyczne szlaki napływu naczyń proveniencji wschodniej i południowo-wschodniej na tereny ziem polskich: *a* – amfory korczaży, *b* – amfory-flasze, *c* – misy szklwione, *d* – kociołki; 1 – Przemyśl, 2 – Czerwno, 3 – Drohiczyn, 4 – Sandomierz, 5 – Kraków, 6 – Opole, 7 – Wrocław, 8 – Legnica, 9 – Gniezno, 10 – Kruszwica, 11 – Polanowice k. Kruszwicy, 12 – Gdańsk

Fig. 13. Voies d'entrée hypothétiques des vases originaires de l'est et du sud-est en territoire polonais: *a* – amphores „korczaży”, *b* – amphores-flacons, *c* – écuelles glaçurées, *d* – chaudrons; 1 – Przemyśl, 2 – Czerwno, 3 – Drohiczyn, 4 – Sandomierz, 5 – Cracovie, 6 – Opole, 7 – Wrocław, 8 – Legnica, 9 – Gniezno, 10 – Kruszwica, 11 – Polanowice koło Kruszwicy, 12 – Gdańsk

Na kontakty z terenami ruskimi lub południowo-wschodnimi (balkańskimi) wskazuje też odkrycie zarówno szklwionej misy bizantyjskiej, jak i glinianego kociołka (ryc. 13). Warto też zatrzymać się na kwestiach wiążących się z występowaniem w Kruszwicy ceramiki grafitowej. Wiemy już, że pod względem morfologicznym nawiązuje ona najbardziej do okazów z Opola-Ostrówka, a pośrednio też i do naczyń morawskich. Biorąc pod uwagę tezę J. Kaźmier-

czyka, iż w XII w. — 1 poł. XIII w. istniała już na Śląsku produkcja naczyń grafitowych¹⁰⁰, przypuszczamy, iż do Wielkopolski i na Kujawy napływały one dwufazowo (ryc. 13). W pierwszej fazie (X w. — 2 poł. XI w.) mogły one pochodzić z Moraw, w drugiej (XII w. — pocz. XIII w.) mogły to już być po części naczynia wyrabiane na Śląsku (np. w Opolu). W związku jednak z odkryciem grudek grafitu należałoby też uwzględnić możliwość wytwarzania naczyń grafitowych i w Wielkopolsce.

Funkcja naczyń grafitowych nie została dotąd jednoznacznie ustalona. Wysuwano przypuszczenia o ich związkach z metalurgią żelazną i kolorową, wyrobem kwasów, farb, ługów¹⁰¹. W nowszych pracach przyjmuje się, że spełniały one funkcję pospolitych garnków lub pojemników na gazy i służyły też do warzenia i prażenia substancji organicznych związanych z konsumpcją i wytwórczością¹⁰². Znamy również ułamki tego typu naczyń z pozostałościami drobin żelaza (Wrocław, 2 poł. XIII w.) oraz tygle grafitowe noszące ślady działania wysokiej temperatury¹⁰³.

Jaka więc koncepcja byłaby do przyjęcia w przypadku naczyń grafitowych odkrytych w Kruszwicy (zwłaszcza, że na ich ściankach nie odkryto żadnych pozostałości)? Do naszych rozważań włączyliśmy więc jeszcze jeden czynnik, a mianowicie kwestię zalegania tej kategorii źródeł. Wspominaliśmy też, że naczynia te występują także i w osadach otwartych w pobliżu większych ośrodków miejskich. Sugerować to może, że posługiwano się nimi przy produkcji w wyspecjalizowanych gałęziach wytwórczości (jeśli weźmiemy pod uwagę przypuszczalnie wysoką ich cenę, a zatem dostępność tylko dla pewnej warstwy rękodzielników, umiejscowionych w osadach służebnych). Nie wykluczamy, iż część naczyń grafitowych związana była z metalurgią, zapewne jednak nie była to ich główna funkcja. Służyć one mogły również np. do warzenia jadów bojowych, czy też innych substancji wymagających długotrwałego zachowania stałej temperatury i naczyń odpornych na żar (solewarstwo?)¹⁰⁴. Oprócz tego mogły one też służyć jako pojemniki na towary, których cechy fizyko-chemiczne (np. absorpcja) wymagają szczególnych warunków (sól).

Na uwagę zasługuje też zagadnienie naczyń grupy I związanych z po-

¹⁰⁰ J. Kaźmierczyk, op. cit., s. 316.

¹⁰¹ W. Hołubowicz, *Opole...*, s. 123, W. Szymański, op. cit., s. 19.

¹⁰² J. Lodowski, op. cit., s. 130 i n., J. Kaźmierczyk, op. cit., s. 311.

¹⁰³ H. J. Seiss, op. cit., s. 458, J. Kaźmierczyk, op. cit., *passim*. Współczesne tygle grafitowe wykonuje się z wypalanej mieszanki grafitu oraz gliny ogniotrwałej i szamotu w stosunku: 30% - 50% grafitu oraz gliny ogniotrwałej i 10% - 30% szamotu. Stosuje się je do topienia miedzi i jej wszystkich stopów, złota, srebra itp. Zob. Z. Górny, Z. Lech, K. Rutkowski, Z. Strojny, T. Welkens, *Odlewnicze stopy metali nieżelaznych*, Warszawa 1963, s. 109.

¹⁰⁴ Poruszana tu kwestia wymaga jeszcze dalszych studiów. Wspomnieć tu też możemy o możliwościach zastosowania niektórych z tych naczyń np. także do warzenia zoli. I tak np. czworokątne naczynia gliniane z prostokątnym zgrubiałym brzegiem znamy z terenu Gruzji, zob. H. Burchard, *Eksploracja soli w Polsce do XIII wieku*, sl. Ant., t. VI, (1957 - 1959) 1959 s. 397 i n., ryc. 1.

morsko-meklemburskim i pośrednio z południowo-zachodnim horyzontem kulturowym. Otwarta jest dotąd kwestia okresu i drogi, jaką impulsy te przybyły do Kruszwicy, a także domniemana funkeja tych naczyń. Można tu wysunąć kilka przypuszczeń. Według jednego z nich naczynia te stanowią import, a więc służyły jako opakowanie w handlu dalekosiężnym w transporcie np. wina, miodu czy śledzi (szczątki kości śledzia odkryto w Kruszwicy w 6 poziomie osadniczym z poł. XI w.). W przypadku przewozu wina mogłyby przybyć do Kruszwicy szlakiem z Magdeburga¹⁰⁵, bądź też szlakiem pomorskim lub z ośrodków nadreńskich¹⁰⁶. Według drugiej hipotezy mogły one powstać na miejscu na zlecenie przedstawicieli elity świeckiej czy też duchownej, związanych z kręgiem północnym lub zachodnim, również jako opakowanie do przewozu wina, m. in. na potrzeby sakralne¹⁰⁷. Wytwórcą mógł połączyć tu najlepsze funkcjonalne cechy naczyń zachodnich z substratem pomorskim. Poparciem tej hipotezy mogą być związki kościoła kruszwickiego z ośrodkami benedyktyńskimi na pograniczu wallońsko-flamandzko-niemieckim¹⁰⁸, widoczne zarówno w architekturze kolegiaty kruszwickiej wzorowanej na opactwie w Hirsau (Badenia-Wirtembergia)¹⁰⁹, jak i w jej wyposażeniu pochodzącym z kręgu południowo-niemieckiego, francuskiego¹¹⁰. Ostatnia hipoteza łączy obecność tej grupy naczyń z wytwórcą pochodzącym z terenów zachodniopomorskich, a przybyłym do Kruszwicy w charakterze jeńca lub sługi.

Można przypomnieć, iż według niektórych badaczy właśnie do Kruszwicy przeniesiono w 1 poł. XI w. biskupstwo kołobrzeskie i tu też mieściła się m. in. baza wypadowa Bolesława Krzywoustego na Pomorze¹¹¹.

Najbardziej prawdopodobna wydaje się nam ostatnia z przedstawionych hipotez¹¹². Stosunkowo znaczna liczba odkrytych okazów (w chwili obecnej

¹⁰⁵ Do ośrodka tego docierali także kupcy z dolnorońskich metropolii handlowych (Derstede, Thiel, Utrechtu, Kolonii), zob. W. Szymański, op. cit., s. 40, H. Jankuhn, op. cit., s. 126, J. Herrmann, op. cit., s. 119.

¹⁰⁶ Zob. M. Dekówna, op. cit., s. 177.

¹⁰⁷ Nie wykluczamy możliwości uprawy winnej latorośli na niewielką skalę w samej Kruszwicy, zwłaszcza, jeśli jej obecność obserwujemy na terenach pomorskich, zob. W. Hensel, *Słowiańszczyzna...*, op. cit., s. 90.

¹⁰⁸ K. Górski, *Topografia wczesnośredniowiecznej Kruszwicy*, Studia Wczesnośredniowieczne, t. II, 1953, s. 52 i n.

¹⁰⁹ K. Świechowski, *Wczesnośredniowieczny warsztat budowlany na przykładzie kolegiaty w Kruszwicy*, Kw. HKM R. II, 1954, s. 65 i n.

¹¹⁰ Potwierdzają to także i źródła archeologiczne, np. odkrycie w kolegiacie srebrnej monety z XII - XIII w., którą można łączyć z kręgiem południowoniemieckim. S. Suchodolski, *Kruszwica pow. Inowrocław. Monety z badań wykopaliskowych z lat 1948 - 1973*, Wiad. Num., R. XVIII, 1974, z. 2, poz. 138.

¹¹¹ Ożywione kontakty gospodarcze Kujaw z Pomorzem widzimy także i w XIII w. (związane np. z importem soli kołobrzeskiej) zob. L. Leciejewicz, *Wczesnośredniowieczny...*, (ryc. 7, mapa). W XIII w. i XIV w. obserwujemy też import soli i zboża kujawskiego na teren państwa krzyżackiego, W. Szymański, op. cit., s. 27.

¹¹² Wspomnieć tu możemy los Gieczan uprowadzonych w trakcie wyprawy Brzesława w 1038/39 do Czech. Interesujące jest tu stwierdzenie Kosmasa, iż: „aby tak

największa w Polsce), występujących w szerokim przedziale czasowym, pozwala przyjąć, że pracownia lub pracownie kruszwickie działały w okresie ok. 150 lat. W tym ujęciu omawiana grupa naczyń wprawdzie powstała pod wpływem obcych impulsów, jednak weszła w skład rodzimej ceramiki kruszwickiej. Nie wykluczamy, że naczynia te w XII - XIII w. (a więc w okresie rozbicia dzielnicowego) przenikały z Kruszwicy na terytoria sąsiednie. Gdybyśmy przyjęli hipotezę, że służyły one m. in. do przewozu wina, to wypełniłyby one lukę, o jakiej wspomina M. Dekówna, a mianowicie brak na naszych ziemiach rodzimych form do transportu substancji płynnych, których to istnienie stwierdzamy we wszystkich krajach sąsiednich¹¹³. Brak analogicznych okazów do naczyń kruszwickich na rubieżach wschodnich i południowych ziem polskich, a występowanie tamże zwiększonej liczby naczyń flaszowatych i amfor-korczag czyni stwierdzenie powyższe bardziej prawdopodobnym.

V. DROGI NAPŁYWU IMPORTÓW CERAMICZNYCH NA TERYTORIUM KUJAW

Analizując drogi napływu ceramiki importowanej na terytorium Kujaw warto na wstępie podkreślić, że najbardziej ekonomiczny był transport ceramiki szlakami wodnymi¹¹⁴. Wśród nich za jeden z ważniejszych uznajemy szlak wiślano-notecko-warciańsko-odrzański. Wiódł on z Wolina w górę Odry, Wartą, Notecią, następnie Gopłem i jego połączeniami wodnymi do Wisły i dalej na północ¹¹⁵. Szlak ten mający co najmniej VI-wieczne tradycje, związany w VII - VIII w. z eksportem soli¹¹⁶, szczególnie duże znaczenie posiada w XI - XII w. Potwierdza to m. in. rozprzestrzenienie innych kategorii znalezisk np. grzebieni z wystrojem zoomorficznym¹¹⁷, czy też skupisk półbrakteatów z Hedeby (Kruszwica — skarb z ok. 940/960 r.)¹¹⁸. Z ważniejszych dróg wymienić tu możemy szlaki z Kołobrzegu poprzez Ujście czy też Nakło, a także szlaki: Poznań, Lubusz do Magdeburga. Jak się wydaje, dla Kruszwicy wiodący był szlak wiślany, będący w XII w. osią dzielnicy

oni, jak i ich potomkowie żyli na wieki według prawa jakie mieli w Polsce”, co nie wyklucza, że mogło się to odnosić i do zachowania (przynajmniej na pewien okres) — rodzimych sposobów wytwarzania dóbr materialnych, zob. *Kosmasa kronika Czechów*, Warszawa 1968, s. 206. O eksporcie niewolników (garnarzy) do Skandynawii z terenów Słowiańszczyzny Zachodniej wspomina J. Żak, „*Importy*”..., (część syntetyczna), s. 151, tab. 9, 11, 13.

¹¹³ M. Dekówna, op. cit., s. 179, ryc. 4.

¹¹⁴ Wspomnijmy tu o transportach ceramiki przewożonej galarani Wisłą z Kieleckiego do Gdańska w okresie późnośredniowiecznym, J. Kruppé, *Garncarstwo warszawskie w wiekach XIV i XV*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1967, s. 210.

¹¹⁵ Por. W. Szymański, op. cit., s. 70 i n. W. Hensel, op. cit., ryc. 9, J. Żak, *Studia...*, s. 276.

¹¹⁶ J. Żak, op. cit., s. 276.

¹¹⁷ Z. Hilcerówna, op. cit., ryc. 6.

¹¹⁸ J. Ślaski, S. Tabaczyński, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne Wielkopolski, Materiały...*, Warszawa—Wrocław 1959, s. 32, poz. 38, L. Leciejewicz, *Początki nadmorskich...*, ryc. 58.

senioralnej. Przymuszczać należy, że ziemie leżące na jego przebiegu miały już przed podziałem dzielnicowym dużą spójność ekonomiczno-polityczną. Podział dzielnicowy zatem nie tylko nie zmienił jego przebiegu, lecz może nawet podniósł jego rangę ekonomiczną. Możliwe więc, że tym szlakiem dotarło do Kruszwicy szereg importów ceramicznych proveniencji wschodniej i południowej. Ważny dla Kruszwicy był również szlak odrzański, którym być może napływały naczynia grafitowe. W tym też kontekście wspomnieć można o występowaniu w Opolu analogicznych do kruszwickich form naczyń grafitowych, jak i unikatowych okazów szklanych pucharków¹¹⁹.

Dla napływu więc importów ceramicznych do Kruszwicy możemy uznać za wiodące następujące szlaki: a) w 1 poł. XI w. — 2 poł. XI w. — zachodniopomorski i odrzański, a w mniejszym stopniu wiślany (szklarstwo); b) w 1 poł. XII w. nadal duże znaczenie ma szlak pomorski, zmniejsza się natomiast rola szlaku odrzańskiego; c) w 2 poł. XII w. — pocz. XIII w. wyraźnie zwiększa się znaczenie szlaku wiślanego; d) w 1 poł. XIII w. szlak ten dominuje w kontaktach zewnętrznych Kruszwicy.

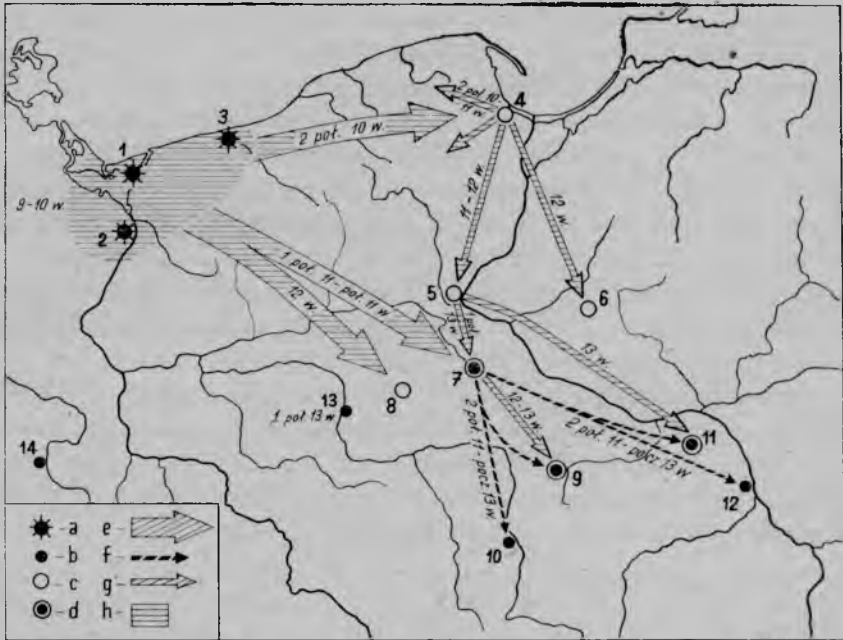
VI. CHARAKTERYSTYKA WYMIANY I ROLA KRUSZWICY W ORGANIZACJI HANDLU DALEKOSIĘŻNEGO W ŚWIETLE ANALIZY IMPORTÓW CERAMICZNYCH

Charakteryzując tu jedną z kategorii źródeł archeologicznych uznanych za importy stwierdzamy, że ceramika naczyniowa obcej proveniencji przybyła do Kruszwicy w większości za pośrednictwem rodzimego podmiotu. Jej napływ miał charakter pokojowy i związany był zasadniczo z wymianą handlową. Nie wykluczamy tu jednak innych możliwości, np. napływu niektórych okazów na drodze imigracji wytwórców, m. in. z terenów pomorskich i małopolskich (co można by powiązać np. z domniemanym przeniesieniem biskupstwa kołobrzeskiego do Kruszwicy, upadkiem Wolina w 1043 r., wyprawami na Pomorze, czy przynoszeniem na Kujawy osadników z innych rejonów Polski). Generalnie uznajemy, że większość importów ceramicznych była przedmiotem wąskich, ale zróżnicowanych operacji handlowych, co można łączyć z istnieniem jeszcze w XI w. półzawodowej warstwy kupieckiej, a od XII w., a zwłaszcza w XIII w. z wykształconymi już związkami kupieckimi¹²⁰. Objęły one pod przewodnictwem Gdańska tereny Pomorza Wschodniego i Zachodniego¹²¹, a możliwe, że pod przewodnictwem Krusz-

¹¹⁹ M. Dekówna, *Naczynia szklane...*, s. 219 i n.

¹²⁰ Zob. J. Żak, op. cit., s. 147, 169.

¹²¹ Tamże, s. 155. Proces ten widoczny już byłby w okresie II₂ wydzielonym przez tego autora i datowanym na 1031/4 - 1070/1100, co zgodne jest też z naszymi ustaleniami, zob. ryc. 14.



Ryc. 14. Hipotetyczne drogi rozprzestrzenienia się naczyń grupy I: *a* — ośrodki macierzyste, *b* — ośrodki, w których wystąpiła odmiana I_1 , *c* — ośrodki, w których wystąpiła odmiana I_2 , *d* — ośrodki, w których zaobserwowano współwystępowanie obu odmian, *e* — hipotetyczne kierunki napływu naczyń grupy I z Pomorza Zachodniego, *f* — hipotetyczne drogi oddziaływań z Kruszwicy, *g* — hipotetyczne drogi oddziaływań z Pomorza Gdańskiego (Gdańska), *h* — hipotetyczny obszar, na którym nastąpiło wykształcanie się naczyń grupy I; 1 — Wolin, 2 — Szczecin, 3 — Kołobrzeg, 4 — Gdańsk, 5 — Bydgoszcz — Fordon, 6 — Osiek k. Rypina, 7 — Kruszwica, 8 — Gniezno, 9 — Łęczyca, 10 — Sieradz, 11 — Błonie, 12 — Czersk, 13 — Poznań, 14 — Lübben — Steinkirchen (NRD)

Fig. 14. Voies de la diffusion hypothétiques des vases du groupe I: *a* — centres originaires, *b* — centres où l'on a constaté la présence des céramiques I_1 , *c* — centres où l'on a constaté la présence des céramiques I_2 , *d* — centres où l'on a constaté la présence des deux variétés, I_1 et I_2 , *e* — directions hypothétiques de l'affluence des vases du groupe I du côté de la Poméranie Occidentale, *f* — voies hypothétiques des influences venant de Kruszwica, *g* — voies hypothétiques des influences venant de la Poméranie de Gdańsk (la ville de Gdańsk), *h* — étendue hypothétique du territoire où se sont formés les vases du groupe I; 1 — Wolin, 2 — Szczecin, 3 — Kołobrzeg, 4 — Gdańsk, 5 — Bydgoszcz — Fordon, 6 — Osiek koło Rypina, 7 — Kruszwica, 8 — Gniezno, 9 — Łęczyca, 10 — Sieradz, 11 — Błonie, 12 — Czersk, 13 — Poznań, 14 — Lübben — Steinkirchen (République Démocratique Allemande)

wicy — tereny Kujaw, częściowo Ziemię Sieradzko-Łęczycką i prawdopodobnie niektóre regiony Mazowsza. W 1 poł. XIII w. widoczna jest tutaj hegemonia Gdańska. Poparciem dla powyższej hipotezy jest analiza rozprzestrzenienia się naczyń odmiany I_1 i I_2 (ryc. 14). Pierwsza odmiana (pow-

stała w Kruszwicy pod wpływem oddziaływań północno-zachodnich) rozchodziła się w okresie od połowy XI w. po początek XIII w. z Kruszwicy na południe do Sieradza i na wschód do Łęczycy (XII - XIII w.), a na południowe Mazowsze szlakiem wiślany do Błonia, Czerska i na Ziemię Radomską. Rozprzestrzenienie się w pierwszej połowie XIII w. odmiany I₂ (występującej w pełni wykształconej formie w Gdańsku w końcu X w.) łączymy z oddziaływaniem ośrodka gdańskiego. Naczynia te w końcu XI w. i w pierwszej połowie XII w. występują w Bydgoszczy-Fordonie, a w XII w. lub raczej w XIII w. w Łęczycy. Szlakiem wiślany naczynia tej odmiany docierają w XIII w. także na Mazowsze (Błonie)¹²².

Przedstawione wyżej uwagi dowodzą istnienia w Kruszwicy sprzyjających warunków dla dalekosiężnej wymiany handlowej, potwierdzają więc poglądy o wysokim poziomie sił wytwórczych i wiążącej się z tym prężności ekonomicznej ośrodka, dysponującego wartością dodatkową dystrybuowaną na rynki lokalne i ościennie. Ekwiwalentem eksportowym z Kruszwicy mogła być początkowo sól¹²³, a w późniejszym okresie wytwory różnych gałęzi rękodzielnictwa ze szklarstwem na czele¹²⁴. Sprzyjały tej wymianie dogodne położenie i rozwinięta sieć drożna, przeprawy, mosty oraz zaplecze handlowe (porty, nadbrzeża, magazyny), a także wykształcona sieć rynków lokalnych i tradycje związane z istnieniem tu starszych szlaków, ich względne bezpieczeństwo (uwarunkowane m. in. układami polityczno-ekonomicznymi). W Kruszwicy przebywała również grupa ludności, będąca w stanie nabyć luksusowe towary. Wydaje się więc, że występowanie importów ceramicznych w Kruszwicy w XI - XIII w. nie jest zjawiskiem wyjątkowym, lecz przeciwnie, brak ich byłby zastanawiający. Odnosi się to zresztą nie tylko do samej Kruszwicy, lecz również do innych ówczesnych ośrodków miejskich, będących na podobnym poziomie rozwoju ekonomicznego.

*

W konkluzjach, zamykających nasze rozważania, stwierdzamy, że omawiany zespół ceramiczny datowany od połowy XI w. po połowę XIII w. pozwolił naświetlić niektóre aspekty życia gospodarczego ośrodka Kruszwickiego. W pełni potwierdziły się gospodarcze powiązania wczesnośredniowiecznej Kruszwicy z Pomorzem Zachodnim i Wschodnim, z Małopolską,

¹²² Interesujący jest na Mazowszu kontekst kulturowy występowania naczyń grupy I₂ np. w XIII-wiecznym Błoniu. Obok nich odkryto tutaj także szereg ceramicznych importów zachodnioeuropejskich, zob. T. Kiersnowska, *Trzynastowieczna siedziba książęca w Błoniu*, Kw. HKM, R. XIX 1971, nr 3, s. 454 i n.

¹²³ W przypadku soli kujawskiej przyjmuje się, że importowana ona była m. in. i do Skandynawii, J. Żak, *Studia...* s. 194 - 195.

¹²⁴ Na możliwość taką zwrócono już niejednokrotnie uwagę, zob. W. Hensel i A. Broniewska, op. cit., s. 104; J. Kamińska, *Sieradz wczesnośredniowieczny w świetle wyników archeologicznych w: Sieradz w średniowieczu*, Prace i Materiały Muzeum Arch. i Etnogr. w Łodzi, nr 7, 1962, s. 49.

Mazowszem i Śląskiem, a w mniejszym stopniu z Wielkopolską. Nie wykluczamy też pewnych pośrednich kontaktów z terenem Czech, Moraw, Rusi czy Meklemburgii. Stwierdziliśmy także (zwłaszcza w XII w.) oddziaływanie ośrodka kruszwickiego na obszary Ziemi Łęczycko-Sieradzkiej i Mazowsza. Analizując skład naczyń importowanych pod względem kierunku napływu stwierdzono przewagę naczyń pochodzenia południowego lub południowo-wschodniego. Natomiast oddziaływania północno-zachodnie umożliwiły adaptację na gruncie rodzimej wytwórczości jednej z form morfologicznie związanej z terenami pomorsko-meklemburskimi. Znamienne, iż na zespół ceramiki importowanej z Kruszwicy w dużej mierze złożyły się naczynia powstałe bądź w warsztatach kontynuujących tradycje antyczne (amfora-korzaga, misa szklwiona), bądź reprezentujące formy wywodzące się z czasów antycznych (naczynia faszowate, amforo-flasze). Wspomnieć też należy o naczyniach grafitowych, których tradycje technologiczne sięgają co najmniej po okres lateński. Uważamy również, że istnieje możliwość pewnego oddziaływania niektórych impulsów obcych na rodzime rękodzieło, np. w zakresie wytwarzania naczyń faszowatych¹²⁵, amforo-flasz czy też naczyń grupy I. Analizując udział poszczególnych grup ceramiki importowanej w zespołach ceramicznych większych ośrodków miejskich stwierdziliśmy, że najbardziej zróżnicowany ich skład, obok Kruszwicy, posiadał wczesnośredniowieczny Gdańsk, a najczęściej odkrywaną formą były naczynia faszowate. Stwierdzono także występowanie ceramiki importowanej w mniejszych ośrodkach, przypuszczalnie w osadach służebnych. Nie wykluczając możliwości niekiedy pozaekonomicznego napływu tych importów stwierdziliśmy, iż stanowiły one w większości przedmiot wąskiej i płytkiej wymiany handlowej i w tym kontekście uważać je można za towar luksusowy, trafiający do określonych grup społecznych. Przyjęliśmy również istnienie w Kruszwicy rodzimej warstwy kupieckiej, tracącej znaczenie w I połowie XIII w. na rzecz gdańszczan.

LES CÉRAMIQUES IMPORTÉES DU HAUT MOYEN ÂGE, DÉCOUVERTES À KRUSZWICA

WOJCIECH DZIEDUSZYCKI (Poznań)

Résumé

Le problème des importations de céramiques sur le territoire polonais a été abordé maintes fois dans la littérature du sujet — il suffit de nommer les oeuvres de J. Kosztrzewski, W. Hensel, M. Dekówna et autres. L'article se rapporte aux importations

¹²⁵ Wskazuje na to np. dokument trzebnicki z 1204 r., gdzie wśród powinności feudalnych garncarze obowiązani byli składać m. in. i po jednej flaszy, por. K. Tymieniecki, *Organizacja rzemiosła wczesnośredniowiecznego a geneza miast polskich*, *Studia Wczesnośredniowieczne* t. 3, 1955, s. 52.

des céramiques du haut Moyen Âge, trouvées à Kruszwica, provenant de la période entre le milieu du XI^e siècle et le milieu du XIII^e, découvertes surtout dans le suburbium II de Kruszwica (site 4). L'auteur s'occupe aussi des spécimens de céramique d'origine étrangère, trouvés dans les villages avoisinant, situés dans les environs les plus proches de Kruszwica.

Parmi les céramiques importées se trouvent des vases en forme de bouteille, une amphore du type dit „korczağa”, une amphore-flacon, un chaudron en terre glaise, des vases en graphite et des vases glaçurés. Il y a parmi ces objets des pièces, provenant d'après toute probabilité d'Europe Occidentale, aussi bien qu'un spécimen sorti d'un atelier byzantin (tables 1, 2, 3). L'auteur caractérise les traits technologiques et morphologiques des spécimens, leurs connexions spatiales et chronologiques, il étudie leur genèse. Les matériaux de Kruszwica comprennent aussi un groupe de poteries fabriquées sur place sous l'influence d'impulsions étrangères — des vases à col cylindrique, à panse bombée et portant une ornementation plastique bien développée, (fig. 5, 10, 11).

En étudiant les importations céramiques dans d'autres centres urbains polonais on a découvert à Gdańsk du haut Moyen Âge une structure semblable à celle de Kruszwica (table 2). On a constaté aussi l'existence en Poméranie d'une agglomération de spécimens céramiques provenant de l'Europe Occidentale, et dans la partie sud du territoire polonais — des céramiques, en fait de genèse, liés aux territoires de la Bohême, de la Moravie, de la Ruthénie. En se basant sur des données archéologiques, ainsi que sur des sources écrites, on a pu présenter de façon plus explicite les fonctions de ces céramiques et leur affluence en territoire polonais, résultant des contacts économiques de la province de Cujavie avec la Poméranie, la Petite Pologne, la Mazovie et la Silésie, de façon moins intense — avec la Grande Pologne.

La propagation des spécimens céramiques de provenance étrangère est en stricte connexion avec les voies fluviales; les plus importantes sont celle de l'Oder et celle de la Vistule, avec leurs nombreux embranchements. On a aussi pris en considération le caractère des échanges et le rôle de Kruszwica dans l'organisation du commerce au long cours. On a constaté que l'ensemble des céramiques faisant l'objet de l'article comprend des produits d'ateliers byzantins (écuelle glaçurée), des poteries originaires des ateliers byzantins et ruthènes (amphores du type „korczağa”), des vases présentant des formes postérieures à l'antiquité (vases en forme de bouteille, amphores-flacons), aussi bien que des objets en graphite, fabriqués conformément aux vieilles traditions technologiques. Il est possible qu'un des spécimens — le chaudron en terre glaise — a été formé sous l'influence des peuples nomades. Le fait qui attire l'attention est le processus de la pénétration dans l'art de potier local des vases portant l'empreinte d'impulsions étrangères; pendant des longues années on continuait de produire ces vases à Kruszwica, (vases du groupe I). Cependant, on ne peut pas rejeter la possibilité d'un échange de céramiques limité et étroit, de même que la possibilité de leur entrée en Pologne autrement que par des voies économiques.